

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1985

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör

Fil. dr Sten Skansjö

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. kand. Allan Persson, Lund

Landsarkivarie Anna-Christina Ulf-
sparre-Meurling, Lund

innehåll

	Sid.
Märta Strömberg: De ristade grunten i hällen. Nyfunna hällristningar vid Brantevik	1
Thorgunn Snædal: »Han flydde inte vid Uppsala . . .» Slaget på Fyrisvallarna och några skånska runstenar	13
Thomas Germundsson: JordbruksegnaheM i Sydskåne	24

De ristade grunt i hällen

Nyfunna hållristningar vid Brantevik

Av Märta Strömberg

Institutionen för Arkeologi, Lunds univ. hist. museum, Kraftstorg 1, S-223 50 Lund

Hållristningarna är ett arkeologiskt källmaterial, som i huvudsak härrör från bronsåldern. De förtjänar intresse inte minst genom att de både kan återspegla något av forntidens föreställningsvärld och ge inblickar i människors vardagstillvaro. Här presenteras ett antal nyupptäckta ristningar på Österlen.

Hållristningar

Vår förhistoria rymmer en mängd fornlämningsformer, föremålskategorier och data av de mest skilda slag. Endast en liten del av detta är bekant för en större allmänhet. Men man kan nog våga säga, att hållristningarna tillhör de mera kända och naturligtvis särskilt för dem som bor där sådana finns och där hållarna får kontinuerlig tillsyn av fornminnesvårdande myndighet samt är försedda med god skyltning. Hållristningar har sedan länge studerats i Bohuslän, där de är frikostigt representerade, i Östergötland och Uppland, i Skåne och Blekinge samt i vissa andra landskap.¹ Detta gäller den speciella form, som har kallats jordbruks- eller bonderistningar till skillnad från jaktristningarna, som främst har påträffats längre upp i Skandinavien och som är sentida avläggare av de mångtusenåriga grottmålningarna i Sydeuropa.

I Skåne är det framför allt Österlen, som kan visa upp hållristningar. De finns i Järrestad, Simris, Simrishamn, Gladsax och Gislöv, varjämte man kan påminna om den välkända kungagraven i Kivik (Bredarör) med sin dekorerade hållkista. Bilderna visar skepp, fotspår och fotsu-

lor, människor, djur, yxor och andra vapen, hjulkors, skålgrovar m.m. Allmänt förknippar man ristningarna med kulthandlingar och offer och anser, att religiösa beteenden i vissa områden tog sig detta säregna uttryck. Frukthetsskulten anses ligga bakom det mesta, och den framställdes i symboliska bilder.

Då och då kan man läsa om ett nytt hållristningsfynd någonstans i vårt land, och detta ger då en tankeställare. Hur mycket känner vi egentligen till av allt det som en gång högs in i klippan? Man inser då lätt, att mycket kan vara gömt under mossor, gräs och jord. I Bohuslän har man gång på gång kunnat konstatera, att ristningar plötsligt blir synliga, när berget av någon anledning frilägges. Man kan samtidigt förstå, att ristningar löper risken att förstöras, om det inte gäller ytor med lättplacerade och kraftigt inhuggna figurer, som man knappast kan undgå att lägga märke till.

De s.k. jordbruksristningarna brukar man i huvudsak föra till bronsåldern, och mycket talar för att de i regel tillkommit då. Men en del figurer torde vara av äldre datum, medan deras utförande i andra fall vittnar om att de hör hemma i järnål-

dern. Det rör sig därför om en tradition med ett långt tidsperspektiv.

Att man i våra dagar finner det så intressant med hållristningar är väl för att det är bilder, om vilka man har skäl att tro, att de återspeglar något av forntidens föreställningsvärld men som också kan ge vissa inblickar i människors vardagstillvaro. Hållristningar är ett arkeologiskt material och bör studeras som ett sådant, men genom sin särprägel har de fått en extra dimension dels som konstyttringar, dels som ett slags meddelanden, som även nutidens människor vill försöka uppfatta.

Upptäckten av ristningarna vid Brantevik

I detta sammanhang skall kortfattat redogöras för några ristningar i sydöstra Skåne. Hagestadsprojektet har föranlett undersökningar och besiktningar på en mängd platser från Albo norr om Simrishamn till trakten av Ystad för att få ett tillräckligt underlag för en utredning av bebyggelsens karaktär under olika avsnitt av forntiden och den tidiga medeltiden.² En mindre del av detta arbete har utförts i Gislöv, Ö. Nöbbelövs sn söder om Simrishamn. När fornlämningar uppsöktes och privatsamlingar studerades i Gislöv omtalade man vid ett tillfälle, att det under de senaste åren skulle ha påträffats hållristningar i västra utkanten av Brantevik, på Gislöv 17: 129 (fig. 1). Tyvärr fick vi denna uppgift sent på året (1984), varför någon mera ingående undersökning inte kunde utföras. En för oss försvärande omständighet var att ristningarna hade målats i med i flertalet fall ganska tjock färg. Trots detta kunde man visserligen i regel ganska väl studera hållristningarnas form, men självfallet bör färgen avläsnas innan en tillfredsställande dokumen-

tation kan presteras. Den ifyllda färgen skulle i och för sig vara relativt lätt att avläsna enligt vad som meddelades oss, men detta var av olika skäl inte rätta tillfället. Ristningarna kunde dock fotograferas och mätas i befintligt skick och därigenom hinna komma med i den populärvetenskapliga skrift om Gislöv, som just då färdigställdes.³

Avståndet till stranden i östlig riktning är ca 400 m och i sydlig ca 750 m, vilket betyder, att det är en plats, som har haft ganska nära kontakt med kusten. Bebyggelsen i Branteviks samhälle har säkert förstört eller skadat lämningar av närliggande bronsåldersbosättning. Det finns uppgifter om att det tidigare funnits ett stort röse inne i Brantevik, men det finns också flera rösen öster om Knutsvik nära stranden. Det stora röset Branterör skall enligt antikvitetsstecknaren C. G. Hilfe-ling, som var i sydöstra Skåne 1777, ha innehållit en hållkista, som hade en inhuggen cirkel på insidan av en av vägghällarna.⁴

Att det fanns ristningar vid Brantevik upptäcktes av fastighetsägarna Rudolf och Aina Broby-Johansen i samband med arbete på tomten för att frilägga ett stycke bergyta i närheten av boningshuset. Detta ledde till att man under de senaste 4–5 åren successivt forslat bort det täckande jordlagret inom en yta på ca 30×30 m.

Den berghäll av bl.a kvartsitliknande sten, som nu ligger öppen, är inte helt plan och den uppvisar dessutom åtskilliga fossila avtryck, vilket gör den mindre slät och jämn än många andra hållristningsfält och kanske mindre attraktiv när man skulle använda platsen för denna speciella uttrycksform.

Det är egentligen förvånande, att man lade märke till ristningarna, när man först grävde här, eftersom de är så grunt in-

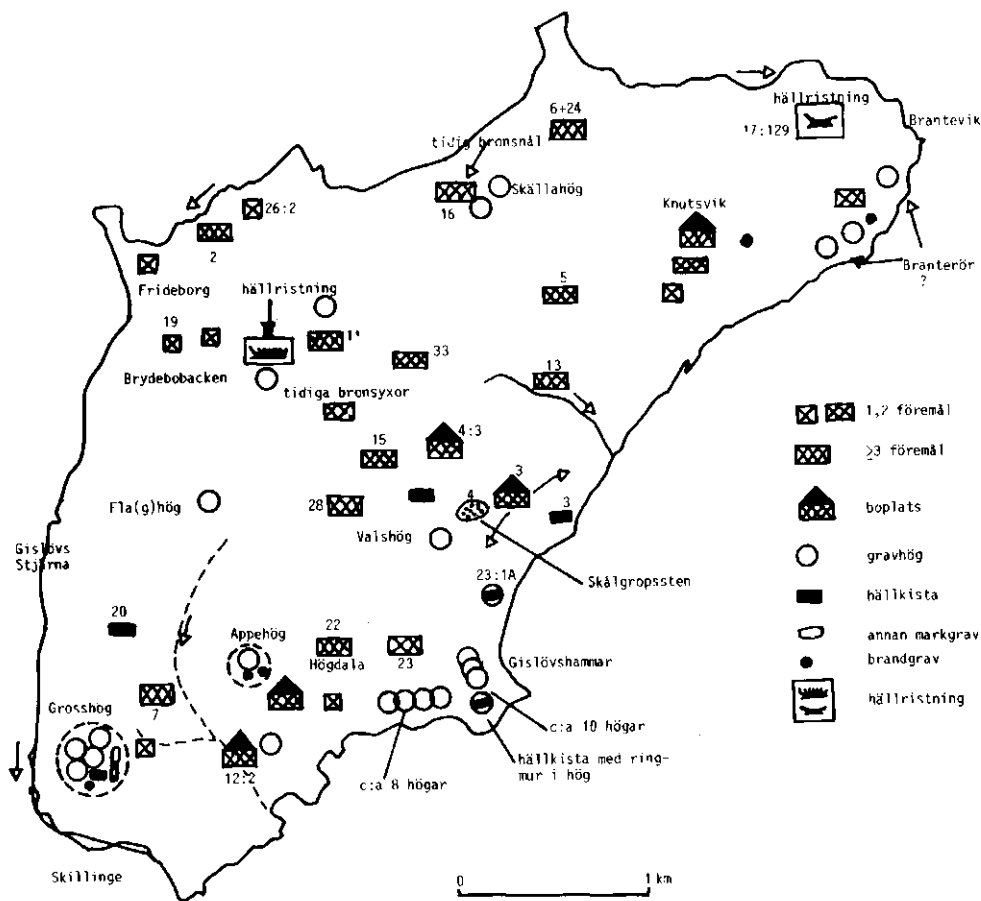

Fig. 1. Gislöv med Brantevik. Fornlämningar och fynd från sen stenålder och bronsålder. Hällristningarna har fått särskild markering. (Efter Strömberg 1985.)

huggna, och vi misstänkte därför faktiskt till en början, att det kunde vara fråga om sentida ristningar, en slags kopior av bronsåldersbilder på andra hållar. Men vid förfrågan meddelades från flera håll, att hållen täcktes av ställvis upp till ett halvmeter tjockt jord- och sandlager. När berget rensats och tvättats framträdde ristningarna tydligt. Trots den nämnda, ofta rätt tjocka inmalningen kan man på flera ställen se spår av huggningen, som ger en från hållens yta avvikande porighet eller strävhet, vilket också observerades av tillfälliga besökare.

Ristningarnas spridning på hållen

Det sätt varpå ristningarna är spridda på hållen väcker först en viss förvåning. De ligger nämligen inte samlade i en eller ett par grupper utan är spridda på inte mindre än sju ställen (A–G), vartill kommer ytterligare några spår, som vi inte kunde studera tillräckligt noggrant för att säkert avgöra, om det verkligen var ristningar (fig. 2). När man studerar andra ristningsområden finner man, att fältet vid Brantevik ändå inte är så avvikande. Många gånger ligger nämligen ristningarna i grupper med tomma ytor emellan.

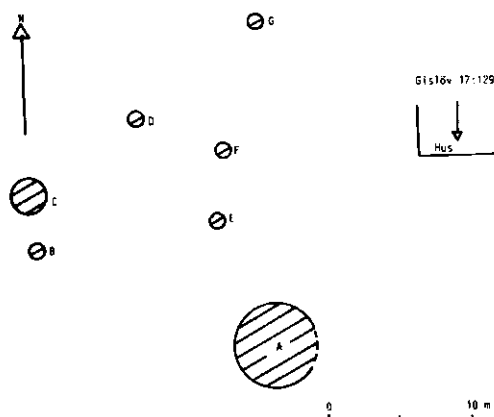

Fig. 2. Gislöv 17: 129 vid Brantevik. Hällristningarnas spridning i olika grupper på hällen, inmätning 1984. (Efter Strömberg 1985.)

t.ex. på Simris 19 och 27 i Skåne och Möckleryd i Blekinge.⁵ I de sistnämnda fallen är dock antalet ristningar i de olika grupperna betydligt större, och man får härigenom ett annat intryck av fördelningen än vid Brantevik.

Den största anhopningen har vi i grupp A i hällens södra del. Där finns en över 2 m lång oval ramfigur, som är öppen i västra sidan, samt en liten båtristning jämte 24 skålgropar. Grupp B omfattar 2 båtar, en yxa, en djurbild samt ett par skålgropar. I grupp C finns det 6 hjulkors och 2 skålgropar, medan D endast har en mansfigur och en svängd linje. E och F uppvisar vardera en båtristning, G ett hjulkors och en skålgrop.

Det sammanlagda antalet imålade figurer blir då 46, vartill som nämnt kan komma ytterligare några, som vi ställde oss något tveksamma till vid detta första undersökningstillfälle.

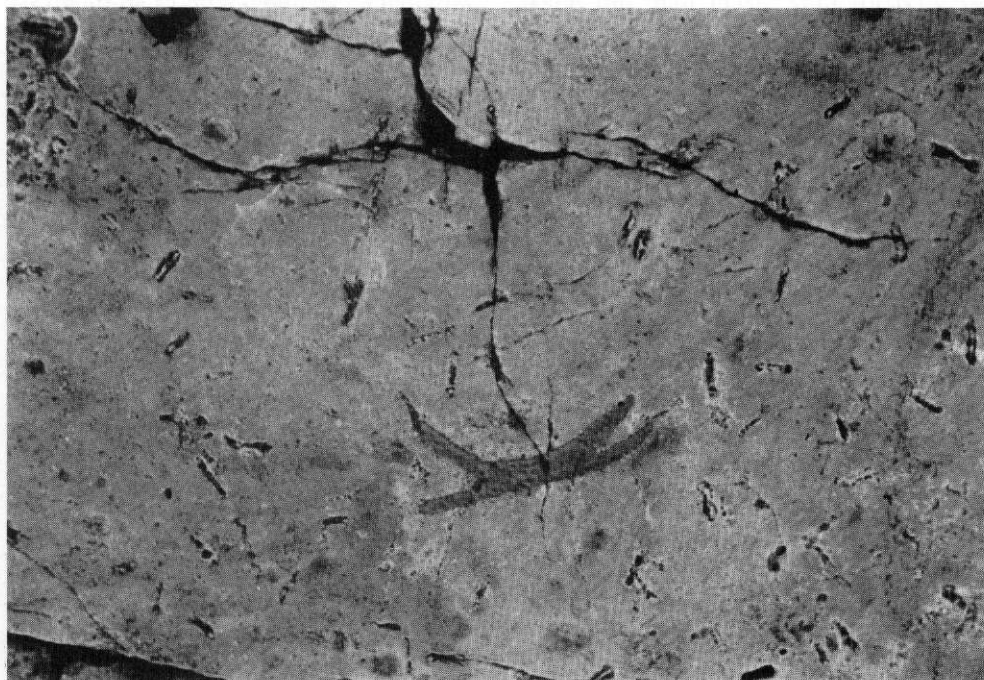
Båtbilder

Bland motiven observerar man kanske först båtarna, som finns fördelade på fyra olika ställen. De varierar i längd mellan

ca 19 cm och upp till 80 cm. Tre har totalhuggna och de två återstående linjetecknade skrov (fig. 3–4). Här finns såvitt man kunde bedöma inga s.k. bemaningsstreck. Båtbilder av detta slag förekommer framför allt under den äldre bronsåldern. Enligt ett nyare arbete skulle båtar med linjetecknade skrov kunna dateras från sen stenålder till in i början av yngre bronsålder.⁶ Anmärkas bör dock, att man vid dateringen tagit hänsyn till varierande s.k. huggningskvaliteter. På grund av den nämnda imålningen kunde några systematiska studier av huggningstekniken ej genomföras.

Båtristningarna har en starkt skiftande orientering. Den lilla båtfiguren i grupp A har ovansidan åt norr, medan de två linjetecknade båtarna i grupp B är vända åt söder och båtarna i E och F har ovansidan åt öster resp. väster.

När det uppträder bilder av båtar på hällarna kan man räkna med att båtar i någon form har ingått i kulten. Man kan föreställa sig, att små »votivskepp» spelat en roll i ceremonierna, och kanske är det detta vi ser spår av i hällristningarna. Man skulle då kunna tänka sig, att dessa bilder återgår på kultbilder, som man övertagit från en religion med rötter i medelhavsländerna. Det finns förespråkare för denna tolkning, även om man inte alltid ser det så renodlat.⁷ I så fall skulle tekniska drag inte ha påverkat människorna i Norden utan båtarna ha uppfattats enbart som kultbilder. Men man kan också se båtbilderna på annat sätt, nämligen som bilder av verkliga båtar, som fanns i trakten, även om man schematiserade framställningarna. Det är ju ingen tvekan om att man haft farkoster och att dessa i ett kustlandskap spelade en stor roll för fisket och som transportmedel. Förutom den praktiska nyttan kan de ha haft en särskild kultisk betydelse, som varit skä-

Inom samma lilla område som de linjer. Terts till oss.

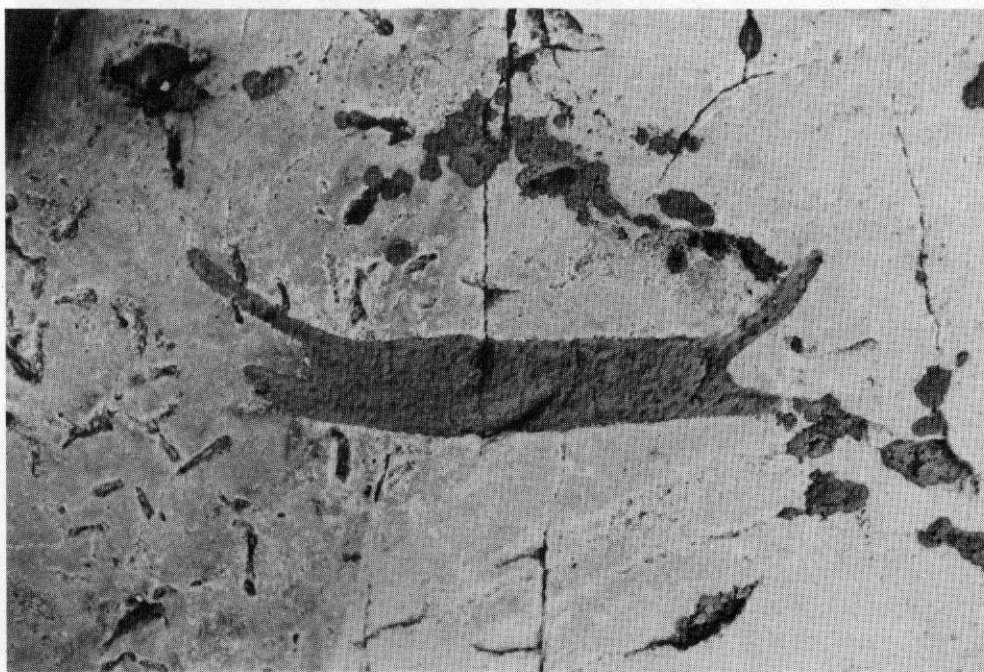

Fig. 3. Gislöv 17: 129 vid Brantevik. Båtframställningar i grupp A – övre bilden – och F – undre bilden.
(Foto: Märta Strömberg.)

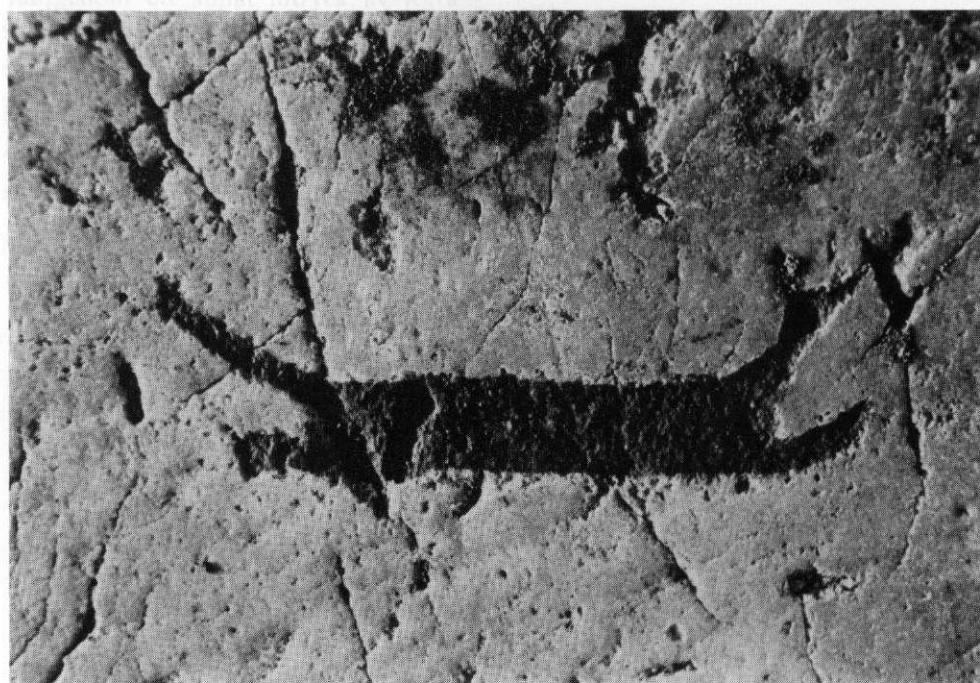
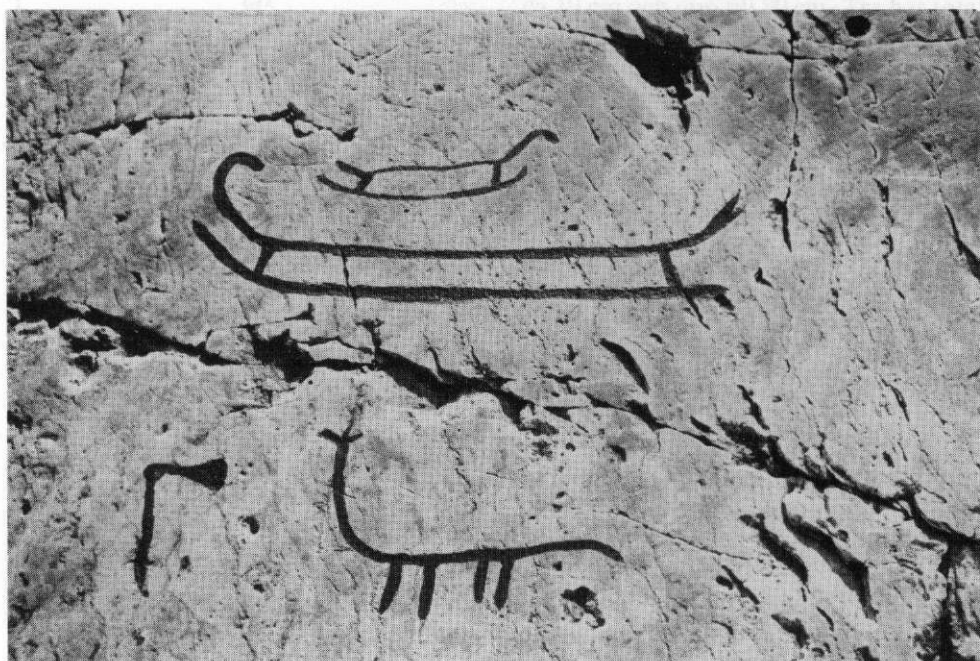

Fig. 4. Gislöv 17: 129 vid Brantevik. Båtframställningar, yxa, djur och skålgrop i grupp B – övre bilden – samt båt i grupp E – undre bilden. (Foto: Leif Ahlfort.)

let till att de så ofta avbildats på hållarna. Det är då rätt naturligt, att ristarna många gånger återgivit båtarnas silhuetter så som de syns från land och ibland markerat typiska drag i konstruktionen.⁸

Människoframställning

I grupp D har vi den enda människofiguren (fig. 5). Det är en nästan 16 cm lång framställning av en man. Han ser vid första påseende ut att hålla något i handen, men det går inte att avgöra vad, framför allt på grund av imålningen. Människoframställningarna tillhör inte de vanligaste motiven bland hållristningarna, särskilt inte i sydligaste Sverige, men de uppträder dock på skilda ställen.⁹

Djurmotiv

Inom samma lilla område som de linjetecknade båtarna, alltså i grupp B, finns ett 40 cm långt fyrfotadjur (fig. 4, övre bilden). Detta har smal, linjetecknad kropp, lång hals samt huvud med markerade öron. Denna figur hör till dem man vill studera närmare när den imålade färgen tagits bort. Framställningen är nämligen något egenartad, men det måste samtidigt framhållas, att det finns ett antal besläktade ristningar, som tolkats som hästar.¹⁰

Ett stycke av en orm eller annan djurbild skulle eventuellt den lilla svängda linjen i grupp D kunna vara, men här är osäkerheten stor, och ristningsfragmentet kan kanske i stället vara en del av en skافتad yxa eller en påbörjad figur av annat slag.

Yxa

I grupp B möter bilden av en skافتad, ca 11,5 cm lång yxa (fig. 4, övre bilden).

Även om man måste vara försiktig vid tolkningen av en sådan ristning synes det ändå klart, att det rör sig om en avbildning av en bronsyxa av äldre bronsåldersform med utsvängd egg. Besläktade former finner vi på Simris 4, 19 och 27.¹¹

Ramfigur

Särskilt intressant var det att finna den ovala ramfiguren i grupp A (fig. 6). Genom att den mäter omkring 2 m i längd är det en stor ristning. Ramen har en öppning åt väster och uppvisar dessutom en slags förlängning i form av en linje i nordlig riktning. Det sistnämnda gör att man – om man inte är förtrogen med denna speciella form – kan få det intrycket att figuren skulle återge en kraftigt uppförstorad skära. Denna tolkning har också framförts till oss.

Men även när det gäller denna bild måste enskildheterna i huggningen studeras närmare när hållen är rengjord, och kanske visar det sig då, att linjen utanför ramen inte är någon förlängning utan får förklaras på annat sätt. Det finns knappast någon anledning att se bilden på det föreslagna sättet, framför allt som den inte är ensamstående i sitt slag utan tvärtom kan föras till en liten grupp, fördelad på flera olika landskap. Den närmaste parallellen finns på Simris 19 i Simris sn, som ju är grannsocknen i norr. Denna har i kanten ett inhugget fyrfotadjur.¹² Det kan också påpekas, att det finns en öppning i ramen samt i anslutning därtill något som ser ut att vara en enkel skeppsbild med några bemanningsstreck. En liknande öppning kan också konstateras på en ristning vid Egna hem i Norrköping.¹³ Även i Uppland har man på ett par platser påträffat besläktade stora ramfigurer.¹⁴ Och i Svenneby i Bohuslän finns ra-

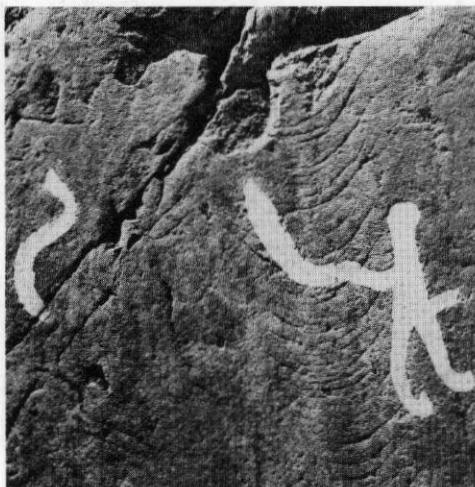

Fig. 5. Gislöv 17: 129 vid Brantevik. Mansframställning m.m. i grupp D. (Foto: Leif Ahlfort.)

mar både med och utan markanta öppningar.¹⁵

Vad menas då med det neutrala uttrycket »oval ramfigur»? Alldeles säkert

kan vi väl inte förklara dessa egendomliga ramar, men en intressant och i hög grad trovärdig förklaring har framförts av Bertil Almgren i Uppsala. Han finner stora likheter mellan vissa ramfigurer och formen på mantlar från äldre bronsåldern och anser därför, att ramfigurerna åskådliggör sådana mantlar, som man kan ha brett ut på hällen som offergåvor till en manlig gud.¹⁶

Hjulkors

Det finns 7 hjulkors eller kretstecken, därav 6 i grupp C (fig. 7) och ett i grupp G (fig. 8). De är ungefär lika stora med en diameter, som varierar mellan ca 11 till 15 cm. Detta är en enkel och vanlig form av ristning, som möter såväl på lösa block¹⁷ som på fast berg. De förekommer ofta i Skåne men är också ett välkänt motiv i bl.a. Öster- och Västergötland,¹⁸ i Danmark¹⁹ och i Norge.²⁰

Fig. 6. Gislöv 17: 129 vid Brantevik. Oval ramfigur och skålgropar i grupp A. (Foto: Leif Ahlfort.)

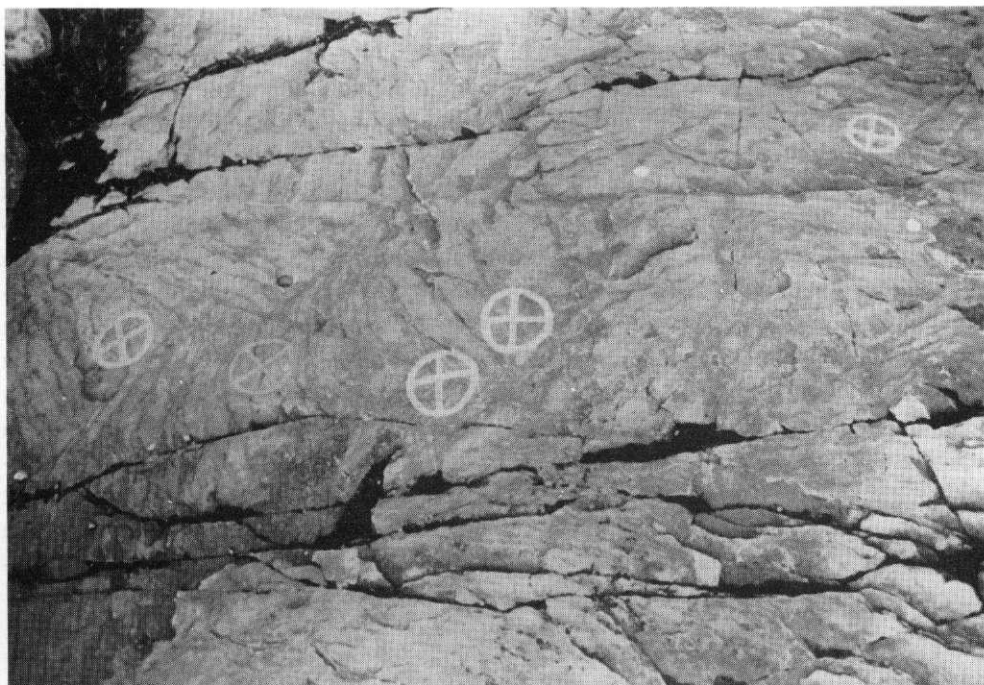

Fig. 7. Gislöv 17: 129 vid Brantevik. Hjulcross och skålgropar i grupp C. (Foto: Leif Ahlfort.)

Som så ofta när det gäller hällristningar har man även för hjulkorsen framfört olika tolkningar. Ibland kallar man dem för solcross för att understryka, att de måste ha symboliserat solen och skall påminna om magiska solriter, till vilka även hört fruktbarkult. Men eftersom dessa kretstecken ibland finns i gravar kan man också föreställa sig, att de på något sätt ingått i döds-kulten. Tecknet skulle därmed ha olika budskap till betraktaren.

Skålgropar

Till sist skall nämnas skålgroparna, som finns i minst 29 fall (ett urval på fig. 4, övre bilden, samt 6-8). Liksom på många andra hällristningsfält är de den vanligaste ristningstypen. De flesta finns i grupp A och där finner man dem såväl inom som utanför ramfiguren. För övrigt är det

Fig. 8. Gislöv 17: 129 vid Brantevik. Hjulcross och skålgrop i grupp G. (Foto: Leif Ahlfort.)

vardera två st. i grupp B och C samt endast en i grupp G, där den är placerad i hjulkorsets kant. Skålgropen är ju den allra enklaste formen av hållristning, och den uppträder inte bara under bronsåldern utan även under sten- och järnåldern. Vi finner då och då skålgropar på handstora stenar i gravar och på boplatser, varjämte de också anträffas som lösfynd. Ibland är de anbragta på större eller mindre block eller hällar i gravanläggningar.²¹ Även för skålgroparna har olika tolkningar presterats, varvid dock den vanligaste går ut på att de har ingått i en fruktbarkult.

Ristningarna på Gislöv 11

De nyfunna ristningarna på Gislöv 17: 129 vid Brantevik är dock inte de enda i Gislöv. Sedan gammalt känner man – förutom ett stort block med många skålgropar på Gislöv 4 – ett ristningsområde på Gislöv 11.¹² Trots att ytan är mindre är antalet ristningar fler. Genom vissa skador är de dock inte helt lätta att tolka. Ristningarna har en annan karaktär än Branteviksristningarna genom att de är kraftigare inhuggna. Samtliga båtar är linjetecknade, och de flesta har bemanningsstreck.

Jämförelsematerial i Simris

Avståndet mellan Gislöv 11 och Gislöv 17: 129 vid Brantevik är ungefär 3 km, och ungefär detsamma gäller för sträckan Brantevik–Simris 19 resp. 27. Intressantast som jämförelseobjekt är ristningarna på Simris 19 på grund av den nämnda ramfiguren men även för att här finns yxbilder samt båtar med totalhuggna skrov, oftast dock med bemanningsstreck. Sim-

ris 27 har linjetecknade skepp liknande dem som finns i ett par fall vid Brantevik men också totalhuggna skrov samt fyrfotadjur och yxbärare.

När det på hällen vid Brantevik finns båtbilder i olika utförande behöver detta i och för sig inte innebära någon större inbördes tidsskillnad, men man kan å andra sidan inte utesluta, att de spridda ristningarna tillkommit med vissa mellanrum i tiden. Det är då möjligt, att den lilla gruppen med två linjetecknade skepp och ett fyrfotadjur samt kanske även yxbilden har framställts antingen vid ett enda tillfälle eller inom en nära tidrymd och att detta skett något senare än de äldre bronsåldersristningar, som för övrigt möter på hällen.

Bronsålder i Gislöv

Den plats där ristningar i berghällen skulle göras kan ha valts av speciella skäl, som vi inte säkert kan avslöja. Den behöver inte ligga i nära anslutning till en boplat, men man får i alla fall räkna med att det i ett område som detta inte har varit långt mellan bosättningarna. Det har visserligen inte utförts mer än några få undersökningar av bronsåldersanläggningar, men resultaten av dessa i kombination med fornlämningar samt i äldre och nyare tid framkomna fynd möjliggör ändå vissa slutsatser om bronsåldern i Gislöv (jfr fig. 1, där dock även fynd och anläggningar från sen stenålder, senneolitikum, är markerade).

Tidigare i texten har ju omnämnts det stora röset Branterör med dess hällkista och inhuggna cirkel. Det finns fler rösen i och invid Brantevik, dock utan att man kan ha en bestämd uppfattning om datering i de enskilda fallen (det finns skäl att anta, att vissa anläggningar är från

järnåldern). Därtill kommer boplatssfynd vid Knutsvik samt högar och en del lös-fynd på olika ställen i norra Gislöv. I detta område kan ha påträffats fler fynd, som inte kommit till vår kännedom, i varje fall enligt det intryck vi fick vid genomgången av tillgängligt fyndmaterial i privat ägo och vid efterlysningen av ytterligare sådana fynd. I Brantevik, vars nordligaste del dock tillhör Simris sn, har man i äldre tid funnit ett fragmentariskt bronssvärd samt två bronsdolkar, den ena med guldband på skaftet.²³

I de centrala och södra delarna av Gislöv finns det många högar samt några hällkistor, som ibland har använts även under bronsåldern, däribland den kända anläggningen med ringmur vid Gislövs-hammar. Det finns också några boplatssfynd från sen stenålder och bronsålder samt ett flertal lösfynd och då även sådana av brons och i något fall av guld.²⁴

Trots att man inte ägnat Gislöv någon större uppmärksamhet från arkeologisk sida och vissa fynd i privat ägo har skingrats för många år sedan får man ändå en bild av en ganska rik bosättning, markerad av gravhögar och rösen, spridda inom hela byn inklusive Brantevik. Det nya hällristningsfältet på Gislöv 17:129 samt det stora skålgropsblocket från Gislöv 4 ligger ju betydligt närmare stranden än ristningarna på Gislöv 11. Som de framträder på kartbilden (fig. 1) synes de representera olika delar av bronsåldersbebyggelsen.

Nästa etapp i undersökningen av hällristningarna

Denna lilla preliminära presentation av hällristningarna vid Brantevik och därtill fogade kommentarer har skrivits i direkt anslutning till en bok om Gislöv, och den bygger helt och hållet på de iakttagelser,

som kunde göras sent på året 1984 av en bergyta, där ristningarna imålats med färg, som täckte dem i större eller mindre utsträckning men som trots detta gjorde det möjligt att se huggningsspåren i ganska många fall. Vid denna tidpunkt kunde man inte experimentera med lösningsmedel för att ta bort färgen.

Självfallet bör nästa steg i arbetet bli att rengöra hällen efter vederbörlig kontakt med markägaren, som kan ge noggranna uppgifter om vilken typ av färg som har använts. När sedan hällen är ren måste man göra en ny dokumentation, som då bör kunna ske på ett betydligt säkrare sätt. Detta innebär emellertid inte, att det blir helt problemfritt att avbilda ristningarna. Som nämnt är inhuggningen såvitt man kunnat se i de allra flesta fall ytterst grund. Det är då osäkert, om den metod som hällristningsspecialisten Anati använt i medelhavsområdet och som sedan anpassats till nordiska förhållanden av Burenhult kan användas vid Brantevik och verkligen ge tillfredsställande resultat.²⁵ Metoden går ut på att täcka hällen med vit vattenlöslig färg, som sedan avtorkas med fuktad, fast svamp, varefter ytan froteras med en svartimpregnerad duk. Då framträder i princip alla ristningar liksom även sprickor m.m. tydligt mot hällens mörka yta. Men man kan befara, att de mycket grunda ristningarna vid Brantevik kanske inte kommer att avteckna sig tillräckligt markant. Detta återstår dock att pröva som en första metod. Skulle den inte lyckas måste man under olika ljusförhållanden detaljstudera den rengjorda hällen och markera alla huggspår.

Vilken metod som än användes kommer man säkert att finna fler ristningar än vad som nu kunnat markeras. Redan i samband med våra inmätningar och vid fotograferingen observerades på flera

ställen spår, som påkallade vår uppmärksamhet och som misstänktes vara ristningar, exempelvis i anslutning till en av båtfigurerna. Vi ville dock inte vid detta tillfälle blanda ihop olika dokumentationsmetoder. Till detta kommer att man med rätt stor sannolikhet får anledning att i en del fall korrigera de gjorda ifyllningarna, som ju inte är gjorda av fackmän, även om de utförts av personer med stort intresse för hållristningar och även kunskap i vida sammanhang om konst, kult och religion. Man bör dessutom närmare studera den inhägnade berghäll,

som ligger bakom den stora ytan, eftersom där troligen också finns ristningar. Att det sedan kan finnas fler figurer på ännu icke avtäckta områden i närheten är en annan omständighet, som dock inte är aktuell att ta befattning med i detta sammanhang, även om det är fascinerande att leka med tanken om en väldig frilagd berghäll med olika grupper av hållristningar på denna sköna plats, där havet inte är långt borta och där det nu så öppna landskapet är resultatet av odling under årtusenden.

Noter

- ¹ Hasselrot, P. 1984. Hällbilder. Hotade fornninnen. Sthlm.
- ² Strömberg, M. 1979–1980. The Hagestad Investigation – a Project Analysis. Meddelanden från Lunds univ. hist. museum, s. 47 ff.
- ³ Strömberg, M. 1985. Jägare, flintsmed, bonde, järnsmed i Gislöv. Utg. av Gislöfs smidesmuseum. Simrishamn.
- ⁴ Noreen, S. E. 1964. Rare Prospector. Om antikvitets-tecknaren C. G. Hilfeling. Ale 1964: 2, s. 1 samt 8 ff.
- ⁵ Burenhult, G. 1973. The Rock Carvings of Götaland II. Acta Archaeologica Lundensia 4:8. Lund, s. 41, 51 och 67.
- ⁶ Burenhult, G. 1980. Götalands hållristningar I (The Rock Carvings of Götaland I). Theses and Papers in North-european Archaeology 10. Arlöv, fig. 45.
- ⁷ Moberg, C. A. 1956. Vad hållristningarna berättar och vad man berättar om hållristningarna (ingår i Fredsjö, Å., Janson, S., Moberg, C. A. 1956. Hållristningar i Sverige. Oskarshamn), s. 15 ff. Jfr även Malmer, M. P. 1970. Bronsristningar. Kuml, s. 199 ff.
- ⁸ Strömberg, H. och M. 1983. Båttyper på hållristningar i Kville. Ett inlägg i diskussionen om hållristningsbåtarnas konstruktion. Bohusläns Årsbok, s. 21 ff.
- ⁹ Jfr Marstrander, S. 1963. Østfolds jordbruksristninger. Inst. for sammenlignende kulturforskning Serie B: Skrifter LIII. Trondhjem, s. 200 ff. Glob, P. V. 1969. Helleristninger i Danmark. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter VII. Odense, s. 96. Burenhult 1973, s. 85, 88, 92 m.fl.; 1980, s. 68 ff. Malmer, M. P. 1981. A Chorological Study of North Euro-

- pean Rock Art. KVHAA, Antikvariska serien 32. Sthlm, s. 76 ff.
- ¹⁰ Burenhult 1980, fig. 28, s. 85 f.
- ¹¹ Burenhult 1973, s. 43 ff, 47 ff, 58 f; 1980, fig. 22.
- ¹² Althin, C. A. 1945. Studien zu den bronzezeitlichen Felszeichnungen von Skåne. Lund, Taf. 2. Burenhult 1973, s. 46. Hasselrot 1984, s. 90.
- ¹³ Burenhult 1973, s. 156–157.
- ¹⁴ Kjellén, E. 1976. Upplands hållristningar. KVHAA, Sthlm, fig. 115.
- ¹⁵ Fredsjö, Å., Nordblad, J., Rosvall, J. 1971. Hållristningar, Kville härad i Bohuslän, Svenneby socken. Gbg, nr 230.
- ¹⁶ Almgren, B. 1960. Hållristningar och bronsåldersdräkt. Tor VI, s. 19 ff. Jfr även Malmer 1981, s. 54.
- ¹⁷ Se t.ex. Strömberg, M. 1958. Ein neugefundener Schalenstein mit Radbildern aus Mardal, Ksp. Høja, Schonen. Meddelanden från Lunds univ. hist. museum, s. 240 ff.
- ¹⁸ Burenhult 1980, s. 67. Malmer 1981, s. 66 f.
- ¹⁹ Glob 1969, s. 56 ff.
- ²⁰ Marstrander 1963, s. 281 ff.
- ²¹ Strömberg, M. 1982. Ingelstorp. Zur Siedlungsentwicklung eines südschwedischen Dorfes. Acta Archaeologica Lundensia 4:14. Lund, s. 103 f.
- ²² Althin 1945, Taf. 39–43. Burenhult 1973, s. 62. Jfr även Burenhult 1972. Hållristningsdokumentation. Ale 1972: 3, s. 4.
- ²³ Oldeberg, A. 1974. Die ältere Metallzeit in Schweden I. KVHAA. Sthlm, s. 95, nr 636–638.
- ²⁴ Oldeberg 1974, s. 95 ff. nr 639–653 med där anförd litt. En sammanställning med vissa kompletteringar finns hos Strömberg 1985.
- ²⁵ Burenhult 1972, s. 1 ff.

»Han flydde inte vid Uppsala . . .»

Slaget på Fyrisvallarna och några skånska runstenar

Av Thorgunn Snædal

Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm

På några spridda skånska runstenar finner man märkligt samstämmiga hänсыftningar till ett slag vid Uppsala. I denna artikel diskuteras frågan om detta slag i själva verket har varit det berömda slaget vid Fyrisvallarna, omnämnt i flera medeltida, litterära källor.

»Styrbjörn rodde tidigt uppåt Östersjön med många skepp, med manskap från Jomsborg, Bornholm och Skåne, och höll in i Mälaren och kom till slätten vid Uppsala; där blev det slag mellan honom och kung Erik. Där föll han, strax i början av striden; och det sades att han föll skrottande. Ty när han såg svearnas härsmakt rycka fram, fylkad på gammaldags sätt, bak hästhuvuden som buros högt på stänger, och med kung Erik själv i en gammal helig oxvagn i fylkingens mitt, kastade han huvudet bakåt och brast i stort skrott; och därvid kom ett spjut mellan skägg och sköldrand och tog honom i halsen. Då bröts modet hos hans män, och somliga flydde genast; och där vann kung Erik en stor seger.» (Ur Frans G. Bengtssons Röde Orm.)

Vid den gamla landsvägen genom Skivarps i Skåne i närheten av sockerbruket finns en bro över Skivarpsån. Den är byggd i slutet av 1700-talet. En broinventering från 1970-talet bedömer bron vara av stort kulturhistoriskt värde, bl.a. av den anledningen att i brovalvet finns fem fragment av en runsten, som ursprungligen stod rest i närheten av Sjörups kyrka. (Fig. 1).

De äldsta uppgifterna om den runsten som rönt detta sorgliga öde härstammar från 1627, då Jonas Skonvig på den danske fornforskaren Ole Worms uppdrag un-

dersökte och avritade den. Om stenens plats berättar han följande: »Denne kampe steen findisz vdi Skaane vdi Liunitzherrid vdi En steenbro som ligger ved Siørop, Et piilskud Nordost fra Siørops kircke, oc er samme steen 3 1/2 all lang, 2 all bred. Nogle syge Att denne steen eer fløtt fra en lille høÿ som ligger der hart hosz vdi en Ager.»

När bron över Skivarpsån byggdes sprängdes stenen i sex delar och forslades dit, en sträcka på 6–7 km. Fem av fragmenten återfanns i brovalvet av den danske runologen Ludvig Wimmer 1876. (Fig. 2.).

På 1920-talet göts ett betongvalv under bron. Runstensfragmenten blev dock inte övertäckta utan sitter nu i var sin nisch, som från början försågs med järngaller och träluckor. Dessa är dock numera borta och fragmenten far mycket illa. Vid högt vattenstånd blir de nedersta stenarna dränkta i vatten och saltutfällningar från den omgivande betongen bidrar också till nedbrytningen av ristningsytan. Snabba insatser är därför nödvändiga om inskriften skall kunna räddas. Mats Johansson från Dalby Stenhuggeri kommer därför att ta loss stenarna på uppdrag av

Fig. 1. Skivarps bro på 1800-talet med delarna av runstenen från Sjörup. Bilden är hämtad från Ludvig Wimmers *De Danske Runemindesmærker*, bd 1.

Riksantikvarieämbetet. Inskriften blir då tillgänglig för undersökning för första gången på 200 år, vilket kommer att glädja runforskare och historiker eftersom den är en av de mest diskuterade runinskrifterna i Norden. Texten lyder enligt äldre teckningar:

+ saksī : sati : stin : pasi : huftir : asbiurn :
sin : filaga (:) tufas (el. tukas) : sun sar :
flu : aki : at : ub : salum : an : ua : maþ :
an : uabn : afþi

»Saxe satte denna sten efter Åsbjörn, sin kamrat, Tues (eller Tokes) son.

Han flydde inte
vid Uppsala

men kämpade
så länge han hade vapen.»

Det är upplysningen att Åsbjörn fallit i en strid vid Uppsala som väckt forskarnas intresse. Särskilt som ytterligare några runstenar i landet tycks anspela på samma händelse.

Hällestadsstenarna

Inmurad i det sydvästra hörnet på Hällestads kyrka i Skåne finns en runsten (fig. 3), vars inskrift lyder i översättning:

»Eskil satte denna sten efter Toke, Gorms son, sin hulde herre.

Högbysten

En runsten vid Högby gamla kyrka i Östergötland (fig. 4.) tycks också nämna samma strid:

»Torgärd reste denna sten efter Assur, sin morbroder. Han ändades österut i Grekland.

Gode bonden Gulle
fick fem söner:
Föll på Föret
djärve kämpen Åsmund . . .»

Slaget på Fyrisvallarna

Redan vid mitten av 1800-talet förknippades dessa inskrifter med det sägenomspunna slaget på Fyrisvallarna, som den svenske kung Erik och hans brorson(?), vikingahövdingen Styrbjörn den starke skall ha utkämpat i slutet av 980-talet (enligt isländsk kronologi omkring 985) och som skildras i flera litterära källor från medeltiden.

Den äldsta versionen återfinns i den isländske munken Odd Snorressons *Olav Tryggvesons saga*, skriven på latin omkring 1190, men endast bevarad i senare översättningar till isländska. Tyvärr nämner han händelsen bara i förbigående när han berättar om kung Eriks skilsmässa från Sigrid Storråda, som senare förlovade sig med Olav Tryggveson. Odds något osammanhängande berättelse lyder: »På den tiden då Håkan jarl regerade i Norge var Erik konung i Svitjod (Sverige) Och efter det berömda slaget han utkämpade mot Styrbjörn och fick seger på så sätt att Oden gav honom en seger men han lovade att ge sig åt Oden om 10 år. Sedan kallades han Erik Segersäll. Denna Styrbjörn var den mest framstående bland män och mycket framgångsrik i sina härnadståg. Han hade en så stor här när han gick iland i Sverige att kung Erik

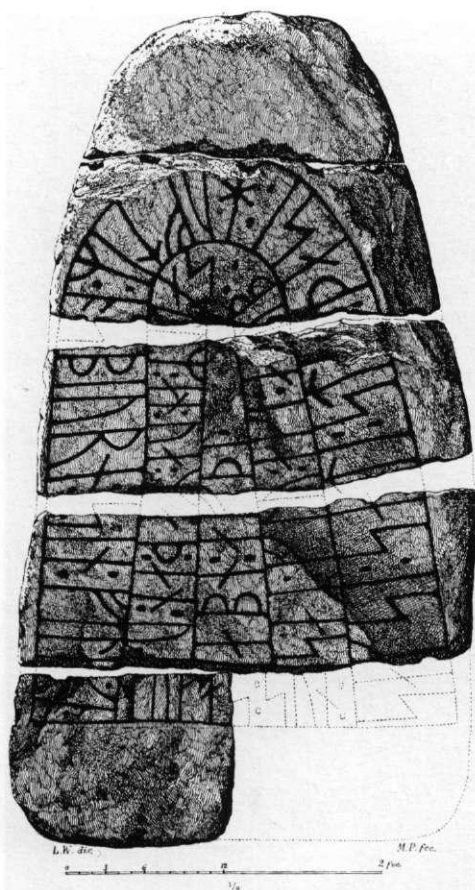

Fig. 2. Rekonstruktion av inskriften på Sjörupestenen. Teckning av M. Petersen i *De Danske Runemindesmærker*.

Han flydde inte vid Uppsala.
Kämpar reste
efter sin broder
stenen på berget;
den står fast med runor.
De gingo närmast
Gorms son Toke.»

Det finns ytterligare två runstenar i Hällestads kyrka. Den ena är rest efter Ärre, Tokes hirdman, av brodern Åsgöt. Den andra har Esbjörn, Tokes hirdman, rest efter brodern Toke. Både Ärre och Toke kan ha fallit tillsammans med Toke Gormsson.

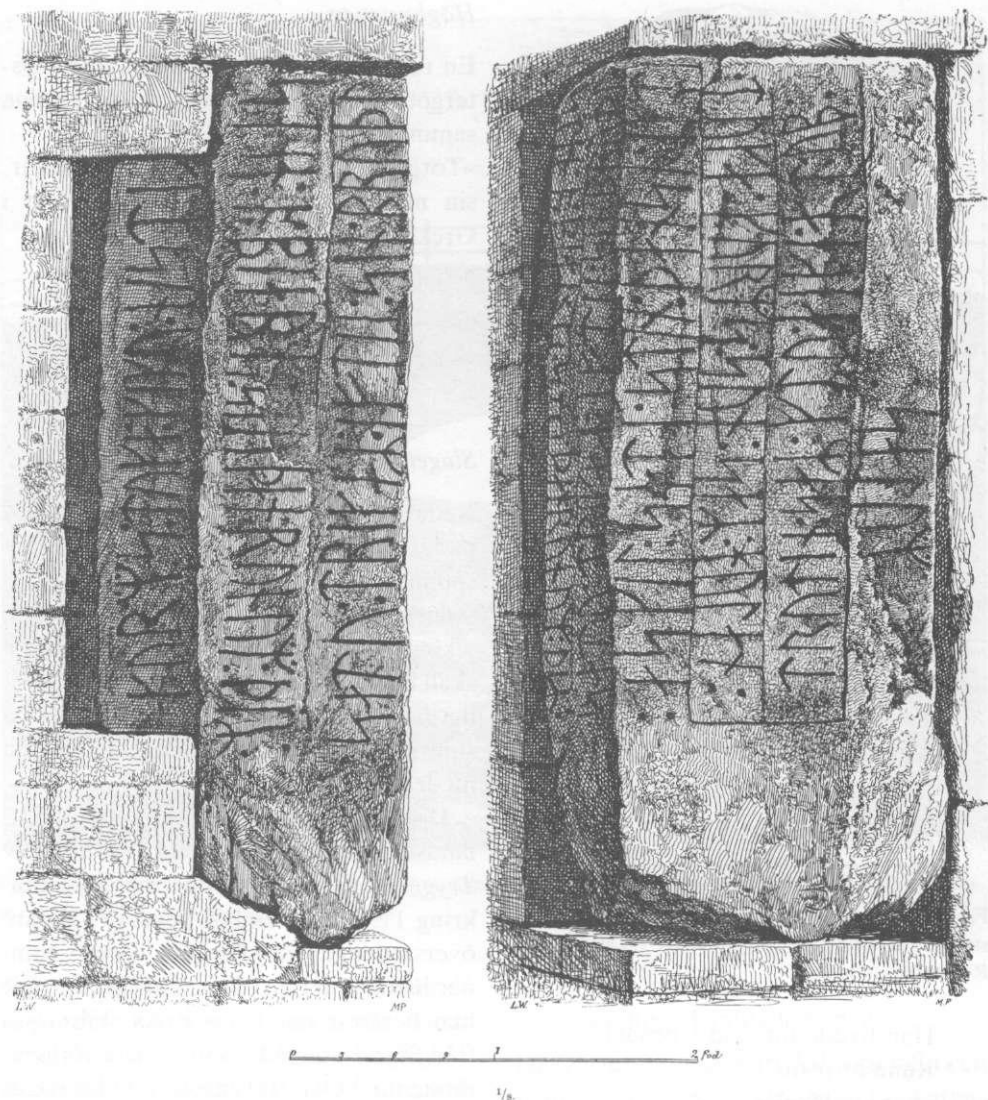

Fig. 3. På grund av sin placering i Hällestads kyrkas sydvästra hörn är runstenen svår att fotografera. Därför återges här M. Petersens teckning i *De Danske Runemindesmærker*.

fruktade mycket hans styrka. Men det berättas att så stor djävulskraft följde att två delar av hans styrka fällde Erik med trolldom och slutligen föll hela hans här och Styrbjörn själv.» Oklarheterna kan bero på att det latinska originalet varit svårtytt eller att översättaren utelämnat en del av texten. Den sista meningen måste förstås så, att så stor djävulskraft följde Erik på

grund av Odens bistånd att han fällde tvåtredjedelar av Styrbjörns här med trolldom.

Saxo

En något avvikande skildring finns hos den danske historikern Saxo från början av 1200-talet:

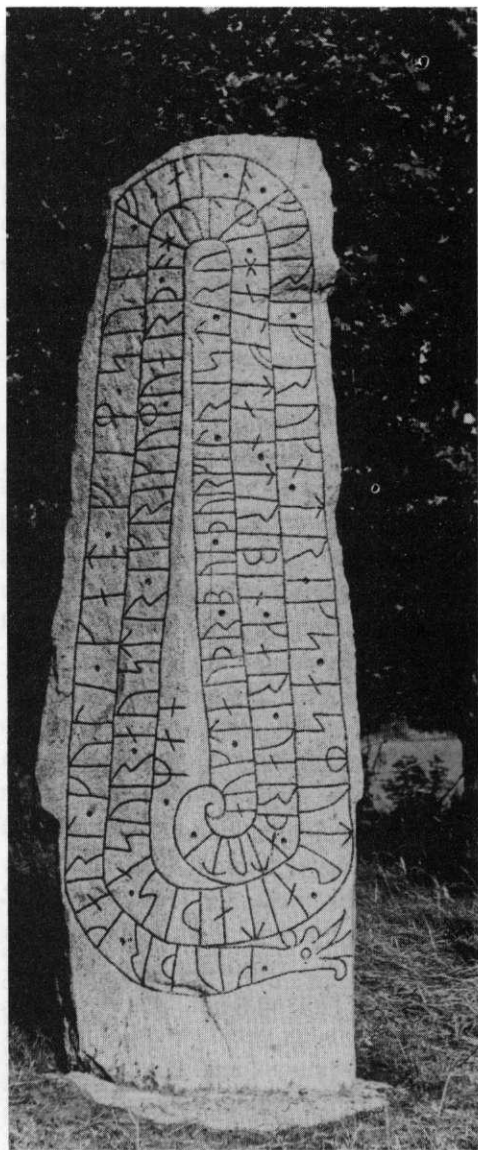

Fig. 4. Runstenen vid Högby gamla kyrka i Östergötland restes bl.a. över den djärve kämpen Åsmund, som »föll på föret». (Foto: ATA.)

Sedan Styrbjörn fördrivits från Sverige av sin farbrors son kung Erik kommer han till kung Harald i Danmark med sin syster Gyrid. Konungen får henne till hustru och gör Styrbjörn till hövding över sin besättning i Jomsborg (enligt en teori

belägen på ön Wollin i Oders mynning på södra östersjökusten), men Harald hade nyligen bemäktigat sig det slaviska Vendland. Styrbjörn vill dock hämnas den orättvisa behandling som farbrodern utsatt honom för och får slutligen Harald med sig på härnadståg till Sverige. Konungen lämnar emellertid fälttåget i Halland då den tyske kejsar Otto anfaller Danmark. Styrbjörn fortsätter ändå utan att invänta svågerns återkomst och stupar så småningom med hela sin styrka.

Knytlingasagan

I *Knytlingasagan* – skriven på Island ca 1260–70 av en okänd författare – som handlar om Danmarks historia från Harald Blåtand Gormsson till Knud VI, finns en kortfattad berättelse om händelsen. Styrbjörn sägs här vara son till Olov Björnsson, svearnas konung. Han kom till Danmark och fängslade kung Harald Gormsson, som då gav honom sin dotter Tyre till äkta och reste själv med Styrbjörn till Sverige. »Styrbjörn brände alla sina skepp innan han gick iland men när Harald märkte att Styrbjörn var utan skepp styrde han iväg ut på Mälaren och sedan iväg till Danmark. Styrbjörn slogs på Fyrisvallarna mot sveakonungen Erik Segersäll, sin farbror. Där föll Styrbjörn och största delen av hans manskap, men somliga flydde. Det kallar svenskarna Fyriselta.» (se vidare s. 19).

Flatöboken

Den utförligaste versionen finns i *Flateyjarbok* (Flatöboken), Islands största medeltida handskrift, från omkring 1380. Den innehåller avskrifter av flera äldre handskrifter, som utan nämnvärd redigering samlats i en volym.

Här har de tidigare knapphändiga uppgifterna växt till en hel berättelse. Enligt den regerade Erik och hans bror Olov över Sverige. Efter Olovs död uppfostrades hans son Björn av Erik. När pojken var 12 år krävde han sin del av riket men Erik vägrade. Efter diverse förvecklingar tvingades Björn lämna landet, men dessförinnan hade Erik förlängt hans namn till Styrbjörn. Adj. fsv. styr(r) – betyder tumult, strid, kamp, och kungen fann sin brorson svårhanterlig. Styrbjörn blev viking och härjade bl.a. i Danmark. Så småningom blev han hövding över Joms-vikingarna på Vind-land och gifte sig med Harald Gormssons dotter Tyre. Han hade dock inte glömt farbroderns orättvisa behandling och samlade därför ihop sina styrkor och gav sig iväg till Danmark. Där tvingade han kungen att ansluta sig till expeditionen med sin armé och följa med till Uppsala. De tog sig till Fyrisvallarna, där Styrbjörn började med att bränna alla skeppen för att förhindra att hans män flydde.

Sedan kämpade de båda styrkorna i två dagar utan att någon segrade. Den tredje natten gick Erik till Odenstemplet och gav sig åt Oden om tio år om han segrade i striden. Dagen efter slog Oden Styrbjörns här med blindhet. Harald och hans män flydde och återfick synen när de var utom räckhåll för Odens makt... »Styrbjörn bad sina män sticka ned käppar för att hålla sig i och inte fly. Där föll Styrbjörn och hela hans styrka. Då stod Erik i Uppsalabacken och bad den som kunde att kväda en visa.» Thorvald Hjalteson diktade två visor. I den förra säger han: »*Krigare, varje ulv, som är hungrig, kan komma väster på Fyrisvallen till fästningsgården; där har Erik nedhuggit krigarna till ulvarna i striden. Det är inget prål.*» Den andra säger: »*Olycksdiger blev sedan vikingafärden hemifrån till*

Svitjod för guldets krävare från fjällen invid älvens strand. Endast de av dem lever som flydde. De hade större här. Det var lätt att fånga Hundings här.»

Muntlig tradition, historisk sanning?

Denna genomgång visar att källorna är spridda i tiden och inte helt samstämmiga. Historikerna bröderna Lauritz och Curt Weibull, som forskat mycket kring Skandinavians historia under vikingatiden, anser därför att den historiska verkligheten bakom berättelserna inte går att fastställa (L. Weibull 1948, s. 298. C. Weibull 1964, s. 85).

Att den svenske kungen Erik och vikingahövdingen Styrbjörn utkämpat ett slag ungefär vid den angivna tidpunkten på den uppgivna platsen finns det dock ingen anledning att betvivla, vilket jag hoppas framgår av följande sammanställning.

Bröderna Weibull anser att lokaliseringen av slaget till Fyrisvallarna är sen och helt ohistorisk. De verser av Thorvald Hjalteson, som citeras i Flatöbokens berättelse om Styrbjörn anser C. Weibull helt saknar källvärde eftersom de inte säkert kan dateras och kan vara diktade i helt andra sammanhang. På en punkt har dock Weibull missuppfattat verserna. Ett av hans huvudargument mot att de diktats om Styrbjörn är att Eriks motståndare i den andra versen kallas *Hunding*, vilket han uppfattar som personnamn och det riktiga namnet på Eriks motståndare i den versen. (C. Weibull 1963, s. 83).

Strofens äkthet är givetvis svår att bevisa men ordet *Hunding* talar snarare för än emot att den syftar på Styrbjörn och hans armés prestationer. *Hunding* är nämligen inte ett egennamn utan ett *heiti*, en poetisk benämning på en sjökonung.

Att Styrbjörn verkligen var en sjökonung är alla källor eniga om.

En god parallell finner vi i den kända strofen på runstenen vid Karlevi i Vickleby socken på Öland, rest över den danske hövdingen Sibbe Foldars son i slutet av 900-talet. Inskriften avslutas på följande sätt:

Munat reið-Viðurr ráða
rógstarkr í Danmörku
Endils iormungrundar
ørgrandari landi.

Översättning: »Ej skall en rättrådigare, kampstark, Vagn-vidur (skeppshövding) på sjökonungens väldiga mark råda över land i Danmark.» (Karlevistenen har förresten också förknippats med slaget på Fyrisvallarna, se Ölands runinskrifter s. 34 f).

Det *heiti* för sjökonung som används i denna strof är *Endill*. Både *Endill* och *Hundigr* upptas bland de 80-tal sjökonungsnamn, som återfinns i Snorres Edda (Hafniae 1848 s. 547 f).

Slagets lokalisering

Även om man ifrågasätter strofens äkthet och anknytning till Styrbjörn behöver det knappast betvivlas att slaget utkämpades utanför (Gamla) Uppsala. Att platsangivelse saknas hos Odd Snorresson är inte så konstigt. Han nämner händelsen, som tidigare sagts, bara mycket kort. Det är dock anmärkningsvärt att det enda han berättar om kung Erik är just hans *ryktbara* drabbning med sin brorson. Och det är uppenbart att det är den som har skapat hans rykte.

Enligt Saxo lämnade Harald Styrbjörn redan i Halland när han fick höra att kejsar Otto angripit Jylland, och Styrbjörns nederlag berodde på att han inte inväntade danskarnas återkomst utan inledde

striden. Traditionen om att danskarna flytt först sedan de anlät till stridsplatsen kan i alla fall inte bevisas vara äldre än Knytlingasagan. Saxo nämner ingenting om var slaget stod och det är uppenbart att Styrbjörns öde inte intresserar honom nämnvärt sedan danskarna lämnat expeditionen. Han nöjer sig med att konstatera att det snöpliga nederlaget berodde på Styrbjörns dumdristiga beslut att ge sig in i kampen utan kung Haralds stöd.

Den korta redogörelsen i Knytlingasagan förlägger slaget till »Fyrisvallarna». Den slutar med den lakoniska kommentaren att svearna kallar slaget »*Fyriselta*» dvs. förföljandet på Föret. Ordet *elta* är ett feminint substantiv bildat till verbet *elta*, som betyder förfölja.

Svearna gör sig alltså lustiga över hur Eriks män förföljde och dräpte Styrbjörns vikingar. En slående överensstämmelse med denna hänfulla benämning finns i slutet av den andra av Thorvald Hjaltesons visor: »*endast de av dem lever som flydde. De hade större här. Det var lätt att fånga Hundings här.*»

Knytlingasagan bygger i många avsnitt på *Heimskringla*, som Snorre Sturlason skrev troligen omkring 1230. Uppgifterna om slaget kan dock inte vara hämtade därifrån. Snorre nämner kung Erik och Styrbjörn endast några gånger i förbigående, visserligen alltid i samband med deras krig, men utan att närmare redogöra för det. I Olov den heliges saga, som ingår i *Heimskringla*, berättar Olov Skötkonung för islänningen Hjalte Skeggjason om sina förfäder i Uppsala och säger bl.a. »... lade då Harald Gormsson Norge till sitt rike och skatteområde, och tyckte vi dock att Harald var en sämre man än Uppsalakungarna, ty vår frände Styrbjörn tvingade honom till undergivenhet, men min fader, Erik den seger-

sälle, besegrade Styrbjörn när de drabbade samman . . .»

Detta citat kan tyda på att Snorre känt till traditionen om Harald Gormssons deltagande i Styrbjörns härnadståg mot kung Erik.

Fyrisvallarna har också varit en välkänd plats för Snorre, som nämner den några gånger. I Ynglingasagan i Heimskringlas början berättar han om kung Domare, som blev sottdöd i Uppsala »och fördes till Fyrisvallarna och brändes där, och där står hans bautastenar.» Snorre citerar sedan den fornnorska dikten *Ynglingatal*, från omkring 900: » . . . nu vet jag/ att verkbiten/ Fjölnes ättling/ vid Fyri brann».

Namnet Fyrisvallarna betecknar med all säkerhet någon del av den vidsträckt låglänta marken utmed Fyrisån ned till dess utvidgningar Övre och Nedre Föret, som på vikingatiden bildade en sammanhängande vattenyta. Det bör alltså vara detta område som omtalas i den ovan citerade strofen ur Ynglingatal och på runstenen vid Högby kyrka i Östergötland, rest bl.a. över Åsmund, som *fial a furi*, »föll på Föret». (Om ordet och en sammanfattning av dess innebörd och etymologi se Hellberg 1982.) De isländska formerna med y i Fyri och Fyrisvellir är förmodligen en onöjaktig återgivning av fsv. *furi*, *føri*. Åns nuvarande namn lånades troligen in i svenskan från isländskan av Olov Rudbeck på 1600-talet.

Denna mark kallas i svenska medeltida handlingar för *Föresäng*. Det äldsta belägget är från 1243, då kung Erik Eriks-son enligt en annalnotis firar sitt bröllop med drottning Katarina »på Föresäng». År 1310 testamenterar dekanen Lars Olofsson till en prebenda i Uppsala domkyrka bl.a. ett jordstycke i Föresäng, nära S:t Pers kyrka i Uppsala (DMS 1:2

1984, s. 213 f). Det framgår tydligt av de svenska beläggen att namnet Föresäng är en sammanfattande benämning på marken utmed ån ned till sjön Föret.

Vid tidpunkten för slaget kunde skeppen ta sig från Östersjön och Mälaren in i Ekoln och vidare uppför Fyrisån och dess vattensystem ungefär fram till Kvarnfor- sen nedanför den plats där Upplandsmu- seet nu ligger. Där fanns med all säkerhet en landningsplats och därifrån gick en väg till (Gamla) Uppsala på östra sidan om ån. Striden kan mycket väl ha utkämpats just på denna lågmark söder om Gamla Uppsala. Omedelbart norr om Föresäng- en ligger den del av Uppsalaåsen som i dag kallas Tuna backar. Det är tänkbart att det är dessa backar som åsyftas i Flatöbokens berättelse, enligt vilken kung Erik betraktade slagfältet från »Uppsalabacken» (se s. 18).

Föresängen förblev betesmark medeltiden igenom. Numera är dock området så tättbebyggt att knappast något återstår av det forna slagfältet.

Lokaliseringen av stridsplatsen till detta område, Fyrisvallarna/ Föret måste betraktas som säker även om Thorvald Hjaltesons visor underkänns som historisk källa. Ingenstans antydes en annan möjlighet och Knyttlingasagens uppgift om att svearna hånfullt kallar slaget »Fyriselta» har också en autentisk prägel. Samstämmighet råder dessutom mellan källorna om att Styrbjörn var sjökonung och tog sig till sin motståndare med sin flotta.

Orsakerna till slaget

Orsakerna till sammandrabbningen kan ha varit den orättvisa behandling som Styrbjörn ansåg sig vara utsatt för av sin släkting (farbror eller farbrors son?) kung

Erik, men det är också möjligt att Styrbjörn i sin egenskap av viking helt enkelt ville plundra de rika sveabygderna.

Vilken roll den danske kungen spelat i sammanhanget är svårt att fastställa, men uppgifterna om att han tvingats delta kan ha en kärna av sanning eftersom de förekommer i alla källor utom hos Odd Snorreson.

Styrbjörns nederlag i denna kraftmätning har uppenbarligen varit så fullständigt att traditionen gett Erik hjälp av övernaturliga krafter. Berättelserna om att kung Erik gett sig åt Oden för krigslycka behöver dock i och för sig inte vara oriktiga. Oden, den högste Guden, bestämde stridernas utgång och hans valkyrior korade dem som skulle falla i striden och förena sig med Oden i Valhall.

Datering av runinskrifterna

Då återstår frågan om med hur stor säkerhet runstenarna från Hällestad och Sjörup kan förknippas med slaget. En förutsättning för en sådan identifikation är att stenarna verkligen kan dateras till slutet av 900-talet, en fråga som livligt har diskuterats bland runologer och historiker.

Ludwig Wimmer, som tidigast sammankopplade inskrifterna med händelserna på Fyrisvallarna, bygger sin hypotes på antagandet att den danska runskriftens utveckling har gått snabbare i Skåne än på Jylland och de danska öarna. Han anförde också en rad exempel för att styrka sin teori (Wimmer 1904–1905, s. 3).

Hans slutsatser ifrågasattes kraftigt av hans efterträdare Lis Jacobsen, som menade att ingenting sådant kunde påvisas. Hon hänför bestämt stenarna till 1000-talet och anser det uteslutet att inskrifterna

syftar på det berömda slaget, vars historiska bakgrund hon starkt betvivlar (Jacobsen 1932, s. 124).

Det finns knappast anledning att här redovisa språkliga och runologiska metoder för datering av runstenar, men dagens runforskare har blivit betydligt försiktigare när det gäller såväl kronologisk som absolut datering av runstenar. Utvecklingen har gått olika snabbt på olika håll; skrifttraditionen varierade. En gammal ristare kunde fortsätta att använda ålderdomliga runformer och språkuttryck medan en yngre samtida ristare använde modernare varianter. Att datera Hällestads- och Sjörupsstenarna närmare än till omkring år 1000 är därför inte möjligt. De kan knappast vara äldre än från slutet av 900-talet, men kan mycket väl ha tillkommit ett par decennier senare. Någon visshet i den frågan går inte att få. Enligt min mening talar inskrifternas innehåll och formuleringar ändå avgjort för att stenarna rests efter deltagare i det berömda slaget.

Lis Jacobsen anser vidare att formuleringen »... han flydde inte...» enbart skall förstås som en allmänt berömmande fras, ett förhålligande av de fallna hövdingarnas hjältemodiga kamp, som inte säger något om en vikingahärs eventuella flykt (Jacobsen 1932, s. 127 f). Det förefaller dock mera naturligt att förstå meningen bokstavligt, dvs. han flydde inte, men andra gjorde det. Frasen upprepas dessutom i två inskrifter och dess överensstämmelse med källornas uppgifter om att stora delar av Styrbjörns armé tog till flykten är slående.

En jämförelse kan för övrigt göras med inskriften på runstenen Sö 174 i Aspö kyrka i Södermanland. Den är rest till minnet av Björn, som dog på Gotland, av fadern, som harmset konstaterar: »...

Därför lät han sitt liv att hans följesmän flydde . . . »

De efterlevande har velat hedra minnet av de tappra danskar som kämpade mot kung Eriks styrkor till det bittra slutet. Hällestadsstenen är rest av dem som gick närmast Toke Gormsson och de måste därför ha lyckats ta sig tillbaka till Skåne efter flykten.

Den djärve kämpen Åsmund, som enligt Högbystenen föll på Föret, bör där emot, som östgöte, ha varit en av Eriks krigare.

Ludvig Wimmer framförde den teorin att Hällestadsstenens Toke Gormsson varit en iövrigt okänd son till Gorm den gamle och bror till kung Harald (Wimmer 1895, s. 99). Detta är dock givetvis omöjligt att bevisa.

Bedömning av de medeltida källorna

Våra kunskaper om Nordens historia under vikingatiden är mycket bristfälliga, och svårigheterna att värdera och bedöma sanningshalten i de medeltida litterära källorna är stora, eftersom de har skrivits sedan de händelser som de berättar om omstöpts och förvandlats i den muntliga traditionen genom ett par sekel. Att helt underkänna dem som förmedlare av kunskap om förhistoriska händelser i Norden är dock att gå lite för långt. Historieskrivarna under medeltiden var också medvetna om svårigheterna att bedöma de muntliga berättelserna och accepterade ingalunda allt som berättades som historisk sanning.

I prologen till sin *Heimskringla* redovisar Snorre Sturlason sina källor och sin inställning till dem: »I denna bok har jag låtit skriva gamla berättelser om hövdingar som regerat i Norden . . . så som jag

hört lärda män berätta; så ock några deras släktgrenar, som jag har fått lära mig dem. En del finns i de släktregister, som konungar och andra ättstora män upprättat över sin släkt. Men somligt är skrivet efter gamla kväden och sagodikter, som man har haft till tidsfördriv. Och även om vi inte vet hur sanna de är så vet vi att gamla lärdomsmän hållit sådant för sant.» Störst tilltro säger sig Snorre ändå ha till de kväden som framförts inför hövdingarna själva eller deras söner eftersom skalderna då inte skulle våga framföra sådant som åhörarna visste var lögn och löst prat. »Det vore hån och inte beröm.» Han anser också att andra skaldedikter innehåller trovärdiga uppgifter »om de är oförvanskade och rätt tolkade».

De andra historieskrivarna Odd Snorreson, Saxo och Knytlingasagens okände författare har säkert arbetat med sina källor på liknande sätt som Snorre. Med kritisk blick och med Snorres reservationer i tankarna bör vi därför fortfarande kunna använda deras arbeten för att öka vår kunskap om Nordens förmedeltida historia.

Endast mycket sällan kan runstenarnas kortfattade inskrifter bekräfta uppgifterna i dessa källor. Det är därför viktigt att tillvarata de möjligheter till identifikation som finns, även om »bevisen» inte är fullständiga.

Källor:

Översättningarna av den citerade fornisländska litteraturen har gjorts av artikelförfattaren. Översättningarna av skaldestroferna har citerats efter C. Weibull 1964, (se litteraturförteckningen).

Edda Snorra Snurlusonar. Hafniae 1848.

Flateyjarbok 2. En samling av Norske Konge-sager. Christiania 1861.

Heimskringla av Snorre Sturlason. Udg. ved Finnur Jonsson. København 1911.

Knyttlingasaga, Fornmannasögur 11. København 1828.
Saga Olafs konungs Tryggvasonar. Udg. ved P. Groth. Christiania 1895.
Saksnes Danesaga fra Dan till Ingeld. Översatt av Jørgen Olrik. København 1911.

Litteratur:

Danmarks Runeindskrifter. Udg. ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København 1942.
 DMS 1: 2=*Det Medeltida Sverige*, Uppland, Tiundaland, Ulleråker, Vaksala och Uppsala stad. Av Göran Dahlbäck, Olle Ferm och Sigurd Rahmqvist. Stockholm 1984.

Hellberg, L. 1982. Föret och Föresången, UNT 9.11. 1982. Ur Namnspalten i UNT 28.9 1982–27.9 1983, Ortnamnssällskapet i Uppsala 1983.
Jacobsen, Lis. 1932. Vikingatidens »historiske» danske Runeindskrifter. Scandia V. København.
Moberg, Ove. Bröderna Weibull och den isländska traditionen. Scripta Islandica 1974.
Weibull, Curt. 1964. Källkritik och historia. Lund.
Weibull, Lauritz. 1948. Nordisk historia. Forskningar och undersökningar 1. Stockholm.
Wimmer, Ludvig. 1895. De Danske Runemindesmarker I. København.
Wimmer, Ludvig. 1904–1905. De Danske Runemindesmarker III. København.
Ölands runinskrifter. 1900–1906. Stockholm.

Jordbruksegnahem i Sydsååne

Av Tomas Germundsson

Kulturgeografiska institutionen, Sölvegatan 13, 223 62 Lund

Bildandet av s.k. jordbruksegnahem i början av 1900-talet kunde lokalt innebära en betydande omdaning av kulturlandskapet. Fenomenet, som dessutom har flera intressanta socialhistoriska dimensioner, speglas här med sydsåånska exempel.

Inledning¹

Byggnaderna på bilden nedan (fig. 1) visar ett av de fint underhållna egnahemmen i Köpingsbergs egnahemsområde i Stora Köpinge socken, strax öster om Ystad. Egnahemsrörelsen har satt sina spår på många platser i det skånska lands-

kapet, ibland i form av enstaka hus bland annan bebyggelse och ibland i form av hela kolonier, som i fallet Köpingsberg. Här är uppförda ett tjugotal egnahem, vilka ursprungligen anlades som småbruk men som idag till största delen har andra

Fig. 1. Jordbruksegnahem i Köpingsberg, strax öster om Ystad. (Foto: förf.)

funktioner. Många av invånarna är pendlare eller pensionärer, och jordbruksmarken har sålts eller arrenderats ut till större brukningsenheter.

I början av detta sekel fick Sverige en egnahemslagstiftning, som bl.a. innebar inrättandet av en lånefond ur vilken den då växande egendomslösa andelen av lantbefolkningen skulle beredas medel att förvärva egna bostäder. Lagen medförde vidare att två former av egnahem etablerades: jordbruks- respektive bostadsegnahem, och det är i detta sammanhang den förra av de två som är aktuell.

Jordbruksegnahem har upprättats över hela landet, men med ganska stora regionala skillnader i antal. Malmöhus län tillhör inte de mera framträdande, medan det andra Skånelänet har haft en jämförelsevis mycket omfattande egnahemsbildning. På de platser där hela egnahemskolonier vuxit upp har kulturlandskapet genom enhetlig bebyggelse och markarrondering fått en mycket särpräglad karaktär.

Jag skall här söka förmedla några av de viktigaste dragen i egnahemsrörelsens historia, och därefter återknyta till bl.a. exemplet Köpingsbergs egnahem.²

Bakgrund

Egnahemslagstiftningen som trädde i kraft år 1904 hade föregåtts av bildandet av bolag och privata egnahemsföreningar, vilka syftade till att förmedla jordbruksfastigheter till småbrukare. Vissa bolag utnyttjade efterfrågan för att skapa största möjliga vinster, medan föreningarna och andra bolag bättre tillgodosåg egnahemsbyggarnas intressen. Utvecklingen förlöpte parallellt med att de juridiska restriktionerna för bildandet av små

jordbruksfastigheter försvann: år 1864 borttogs bestämmelserna om minimum för jordavsöndring, och 1881 undanröjdes i princip samtliga begränsningar för hemmansklyvning. Förloppet kan också ses mot bakgrund av den framväxande ekonomiska liberalismen, som innebar stora organisatoriska förändringar i jordbruket, samt en kraftig befolkningsökning. Speciellt starkt ökade den icke jordägande men av jordbruket likväl direkt beroende befolkningsgruppen på landsbygden, och behovet av nya brukningsenheter var stort.

Så småningom medförde emigrationen och den pågående industrialiseringen att jordbruksbefolkningen i landet totalt sett började sjunka, och fram emot sekelskiftet oroades vissa jordbruksintressen av att en brist på arbetskraft gjorde sig märkbar. Samtidigt innebar övergången från ett extensivt arbetstidskrävande brukningssätt till ett mer intensivt och kapitalkrävande att arbetskraften hos jordbruksproletariatet fick ett allt mer markerat marknadsvärde: storbönderna önskade köpa den när den behövdes. Man började i samband härmed få ett intresse av att i viss utsträckning öka bofastheten hos arbetsstyrkan, vilket även delades av andra landsbygdsnäringar. Dessutom fanns inom både konservativa och liberala kretsar ett annat skäl att eftersträva bofasthet och självägande hos befolkningen, då man i detta såg ett medel att avvärja vad man betraktade som det samhällsomstörtande hotet från den socialistiska arbetarrörelsen.

På så sätt kom de omedelbara intressena för småbrukare och gods- och bruksägare att i vissa avseenden förenas. Efter motioner på 1899 års riksdag från både konservativa, liberaler och lantmannapartister om möjligheterna att instifta en

Förslag 2. För Skåne. Byggnader för småbruk på omkring 6 hektar

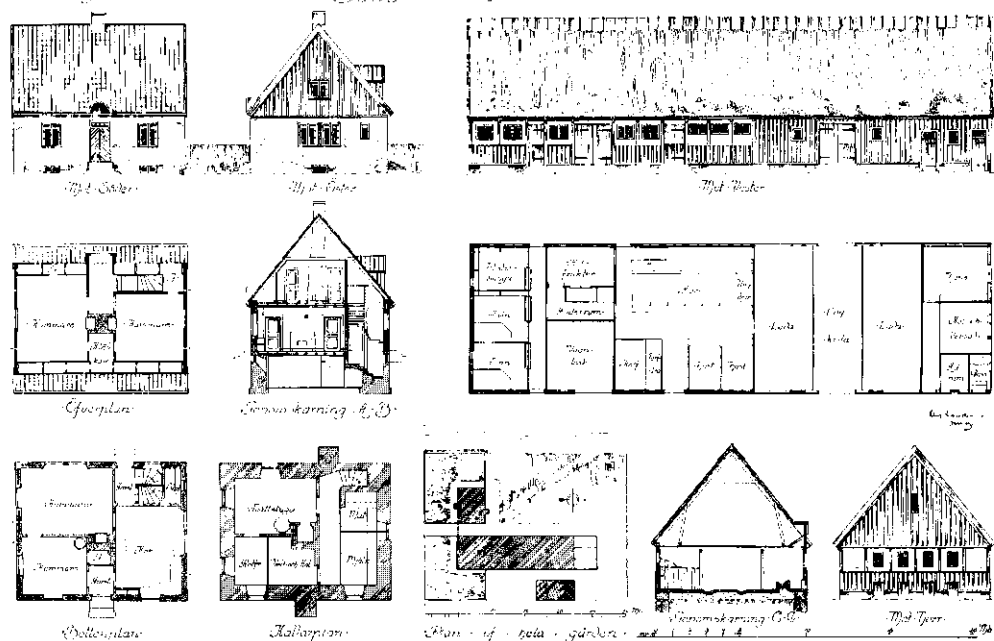

Fig. 2. »Egnahemmarens bibel» kallades ibland boken Svenska Allmogehem. Den innehöll en mängd praktiska råd till egnahemsbyggaren och småbrukaren. Sist i boken fanns förslag till byggnader för svenska allmogehem, utarbetade av flera arkitekter, bl.a. Ragnar Östberg och Torben Grut. Det skånska förslaget på illustrationen är ritat av Alf Landén.

egnahemslånefond, tillsattes en kommitté som två år senare avgav sitt betänkande. Detta kom främst att tolka arbetskraftsköparens behov, och inte småbrukarens. Till exempel betonades att de nybildade egnahemmen skulle vara så pass små att en arbetare därå *inte* hade full sysselsättning. Härigenom skulle möjligheter öppnas att skapa en arbetsstyrka som dels var bofast, dels självförsörjande under lågsäsong, men som för sitt uppehälle också var tvungen att ta anställning på t.ex. gods eller bruk.

Snart höjdes emellertid politiska röster för att även stödja småbruket på dess egna villkor. Det självständiga jordbruket ansågs ha en god produktionsförmåga, och den uttalade principen om icke-försörjning försvann. För jordbrukseigna-

hem innebar lagstiftningen 1904 att maximalt 5/6 av en jordbruksfastighets värde kunde lånas inom ramen för ett högsta belopp på 5000 kr. Denna siffra kom successivt att höjas. Annuiteten sattes till 6 % vilket gav en återbetalningstid på 26 år. Medlen från egnahemslånefonden tilldelades i första hand landets hushållningssällskap som förmedlade lånen vidare.

Efter en trevande start tog lånerörelsen bättre fart under 1910-talets början. Första världskriget medförde därefter en nedgång, medan mellankrigstiden uppvisade den största årliga tillkomsten av jordbruksegnahem (omkr. 2000/år). Totalt utlämnades 64 273 egnahemslån för jordbrukslägenheter under perioden 1/1 1905–1/7 1946. År 1948 genomfördes en

så pass genomgripande omorganisering av verksamheten, att tidpunkten kan sägas ha utgjort slutet för en självständig egnahemsrörelse.

Exempel på egnahemsbildning inom Ystadområdet

1. Gussnava 1909–10

I Gussnava i Skårby socken nordväst om Ystad finns ett exempel på en relativt tidig egnahemsbildning. Det är ett litet område om fem fastigheter som anlades här åren 1909–10. Markägaren, av släkten Hamilton, kontrollerade ägorna för hela gamla Gussnava by, men var vid denna tid i färd med att sälja av mark. Formellt var det ägaren som stod för avstyckningen, men i själva verket torde dennes förvaltare på platsen ha haft det avgörande inflytandet över processen. Om de två männen haft tillgången på en arbetskraftsreserv som motiv för avstyckningen är svårt att säga. Det förefaller inte orimligt, speciellt som förvaltaren några år senare uppträder som ägare till den stora gården Erikslund strax norr om egnahemsområdet. (Området framgår av fig. 3.)

För att komma i åtnjutande av egnahemslån hade de blivande småbruksägarna att inkomma med ansökningsblanketter till egnahemsnämnden inom Malmöhus läns hushållningssällskap. Vissa personliga kvalifikationer skulle styrkas. Till exempel fick den blivande egnahemman enligt lag inte vara helt medellös utan skulle kunna betala en liten del av kostnaderna kontant. Vidare föreskrev bestämmelserna att låntagaren skulle »vara känd för sparsamhet, nykterhet och hedrandeandel», varför ett intyg som garanterade detta måste bifogas, under-

tecknat av någon som länge känt låntagaren.

De fem egnahemslåntagarna i Gussnava var alla gifta män. Familjerna var inte så stora utan varierade från tre till sex personer. Den äldste av de sökande var 41 år och den yngste 25. Deras dittillsvarande yrken var statdräng, jordbruksarbetare, gjuteri- och sockerbruksarbetare, murare och grovarbetare. I samtliga fem låneakter fanns byggnadsritningar för de planerade husen. Dessa kom till stånd ganska snabbt och återfinns t.ex. på den ekonomiska kartan från 1914.

På detta sätt kom ett område om ca 20 ha, som tidigare varit »vanlig» åkermark under en stor brukningsenhet, att på kort tid bli boplatsen för ett drygt tjugotal personer. De skulle huvudsakligen få sin utkomst från denna mark, även om de ibland måste arbeta på annat håll.

2. Gussnava 1924–27

Gussnava skulle även under 1920-talet bli scenen för en egnahemsbildning, denna gång i betydligt större skala. Som framgår av figur 3, utgjordes ägorna för Gussnava vid sidan om de tidigare bildade egnahemmen av två stora brukningsenheter vid 1910-talets mitt: Gussnavagården i söder och Erikslund i norr.

I början av tjugotalet köptes Gussnavagården upp av Malmöhus läns egnahemsförening upa. Föreningen var en av de tidigast bildade, och den bedrev ett framgångsrikt arbete både som långivare och förmedlare av statliga egnahemslån. När Gussnavagården delades upp åren 1924–25, behölls en större åkerareal med anknytning till huvudgården, medan ett drygt tjugotal lotter avsedda att upplåtas som egnahem bildades väster därom. Storleken på de flesta lotterna var

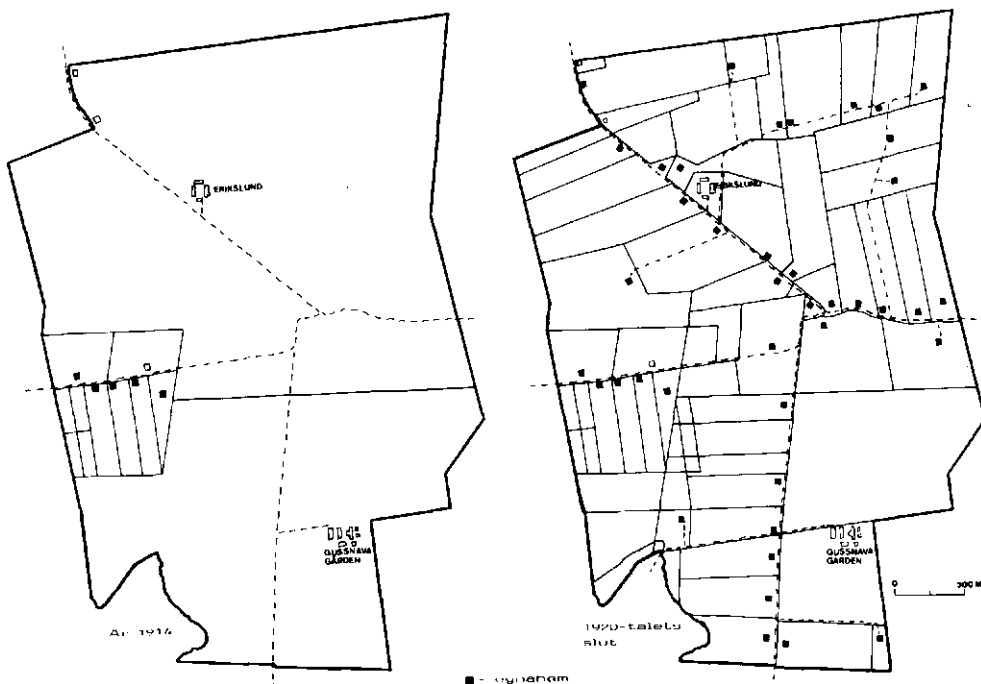

Fig. 3. Egnahemsbildningen i Gussnava. Den vänstra kartan visar domänstrukturen 1914, där egnahemsbildningen 1909-10 finns med. Den högra kartan visar domänstrukturen mot 1920-talets slut, efter egnahemsbildningen 1924-27. Källor: Ek. kartan 1914; Lantmäteriakter; Egnahemsarkiv.

ca 5-6 ha och knappt hälften av dem kom att bebyggas.

Egnahemsbildningen på Erikslund har en något annorlunda historia. Här var ingen förening inblandad i markuppdelningen, utan ägaren ansvarade själv för en omfattande styckning av ägorna åren 1926-27. Inte mindre än 75 nya fastigheter bildades. Försäljningen av dessa tycks ha gått bra, men få lotter köptes en och en. Istället tycks hugade spekulanter ha kombinerat ihop ett lämpligt antal bitar ur pusslet Erikslund och på så sätt erhållit en lagom stor enhet. Det var inte ovanligt att den blivande egnahemsägaren lånade på en eller ett par lotter, medan han köpte en intilliggande kontant. Härigenom reducerades antalet upprättade egnahem från ett i princip möjligt sjuttioal till cirka trettio (se fig. 3).

Egnahemsverksamheten under tjugotalet gav Gussnava ett helt nytt utseende och en ny karaktär. På några få år ändrades en dominans av två större gårdar till en uppdelning i mer än fyrtio smärre enheter, brukade av lika många familjer. Nya vägar anlades och en mängd byggnader restes runt om i det böljande landskapet. Alldeles intill Gussnavagården anlades så småningom Gussnava Nygård, medan Erikslund helt upphörde att fungera som jordbruksenhet och idag används som bygdegård.

3. Köpingsberg 1924-25

Ett tredje exempel på egnahemsbildning inom Ystadområdet utgörs av en koloni anlagd åren 1924-25 på Köpingsbergs gård i Stora Köpinge socken. Bilden av

Tabell 1. Åldersfördelningen i Köpingsbergs egnahemsområde åren 1925 och 1983.

	Under 15 år	15–65 år	Över 65 år	Summa
1925	57 %	43 %	0 %	100 %
1983	32 %	52 %	16 %	100 %

Källor: Egnahemsnämndens arkiv; Mantalslängder.

ägorna före 1924, där den stora enheten omfattade 271 ha, framgår av figur 4. Efter att i november 1924 ha sammanfört hela området till en jordeboksfastighet om 4 1/4 mantal, styckade godsägaren upp det nya hemmanet i 28 delar: dels en större kring huvudgården, som utgjorde cirka en tredjedel av det ursprungliga området, dels 27 mindre, »avsedda att enligt preliminära avtal upplåtas och försälgas som egnahem». Liksom i Gussnava tycks efterfrågan ha varit god, och försäljningen gick snabbt. Totalt upprättades 22 jordbruksegnahem, och de framgår fortfarande tydligt på den ekonomiska kartan från 1973 (fig. 5).

Beträffande motiven bakom uppstyckningen kan knappast tillgången på en arbetskraftsreserv spelat någon roll. Därtill förefaller lotterna för stora och för många. Det troliga skälet är istället att egnahemsförsäljningen helt enkelt var en god affär. Förekomsten av en lånefond kan mycket väl ha inneburit att priserna för egnahemslotter var förhållandevis höga. I en riksdagsdebatt mot tjugotalets slut yttrade till exempel P. H. Sjöblom, socialdemokrat, följande:

»Nu stå här i riksdagen, både i första och andra kammaren, jordbrukare, som ha 40 och 50 tunnland jord, ja, 100 och 200 tunnland, och beklaga sig över att det inte bär sig att vara jordbrukare, inte ens om egendomen är skuldfri. Men när det gäller för egendomslösa människor att skaffa sig ett eget jordbruk, då

går man med på att tillhandahålla egnahemslån på upp till 15 000, 16 000, 17 000 kronor på 10 à 12 tunnland jord. Sedan säger man att man här i riksdagen, att på så sätt bereder man svenska folket utmärkta möjligheter att leva och att det blir ett lysande resultat. Det upprör mig, herr talman, att sådant skall få förekomma.»³

Förmodligen präglade nybygggaranda och kanske optimism de nytillkomna egnahemmen i Köpingsberg vid tjugotalets mitt. Nu hade man blivit sin egen och skulle slippa slita för andra. Men samtidigt måste många ha känt oro inför framtiden; hur skulle man klara den ekonomiska driften av ett eget jordbruk? Lånen måste betalas och man hade att se fram emot ett par tre decenniers avbetalningar innan småbruket var skuldfritt.

Snart blev situationen allt mer pressad för jordbruk drivna i egnahemsregi. Trettiotalskrisen tvingade myndigheterna att sänka låneräntan och utverka stödlån. Av arkivhandlingar framgår att problemen växte även i Köpingsberg. Några släpade efter med avbetalningarna, och hot om exekutiv auktion utfärdades vid flera tillfällen av egnahemsnämnden – vilket i några fall också verkställdes. Samma situation antyds i handlingar rörande egnahemmen i Gussnava.

Egnahemsbruket framstod så småningom som alldeles för små för rationell drift, men många av dem bestod, ofta som deltidsbruk, ännu en bit in på sextiotalet. Då pensionerades de sista av de ursprungliga egnahemsägarna, och den nya generationen tog sällan över. Istället följde avveckling, sammanläggning och utarrendering av odlingsmarken till större bruksenheter. Ett och annat egnahem fungerar fortfarande som jordbruk, men då med utökad odlingsareal.

De människor som flyttade in i Köpingsberg på tjugotalet tillhörde alla den

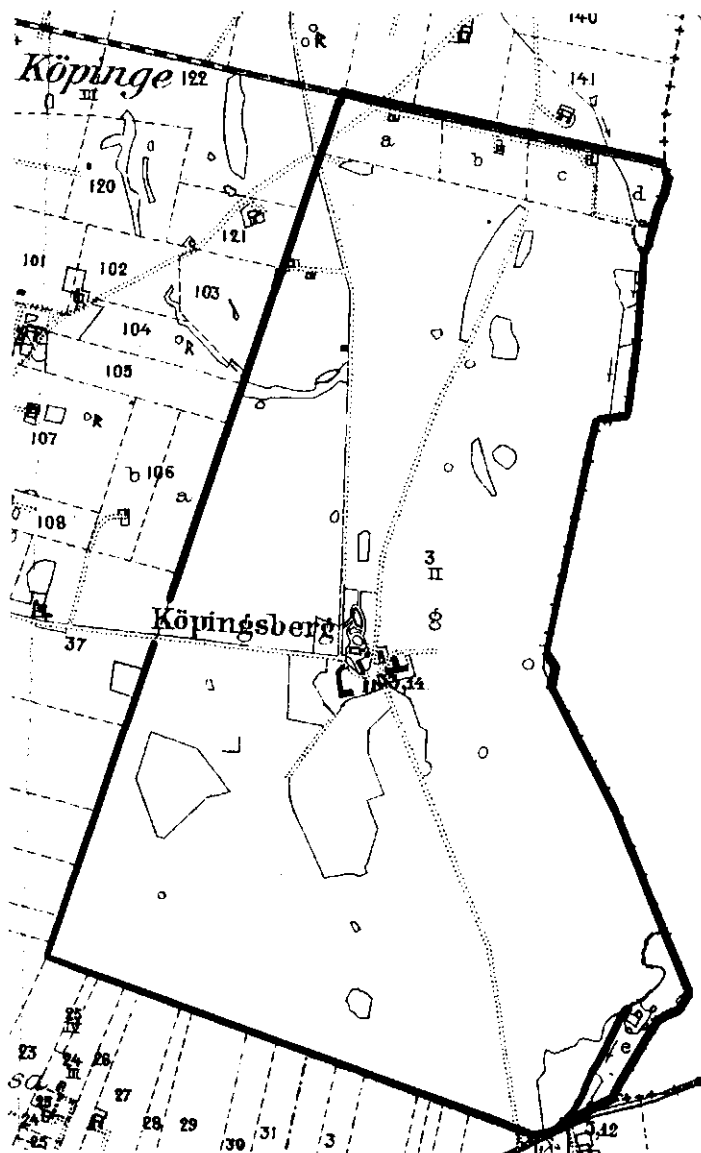

Fig. 4. Köpingsberg enligt ekonomiska kartan 1914. De mindre enheterna är dagsverkstorp. Skala 1:20.000

agrara sektorn. Yrkeskategorierna bland länssökarna var lantbruksarbetare, statare, torpare osv. Knappast någon av de inflyttande var över 50 år. Idag är situationen annorlunda. Befolkningen har blivit äldre (se tab. 1), och som på så många andra håll på den svenska landsbygden har bebyggelsen i Köpingsberg fått en ny

funktion. Forna jordbrukarhem har övergått i pensionärsbostäder, blivit pendlarbostäder eller fritidshus.

Avslutning

Egnahemskolonierna i Gussnava och Köpingsberg är endast ett par konkreta ex-

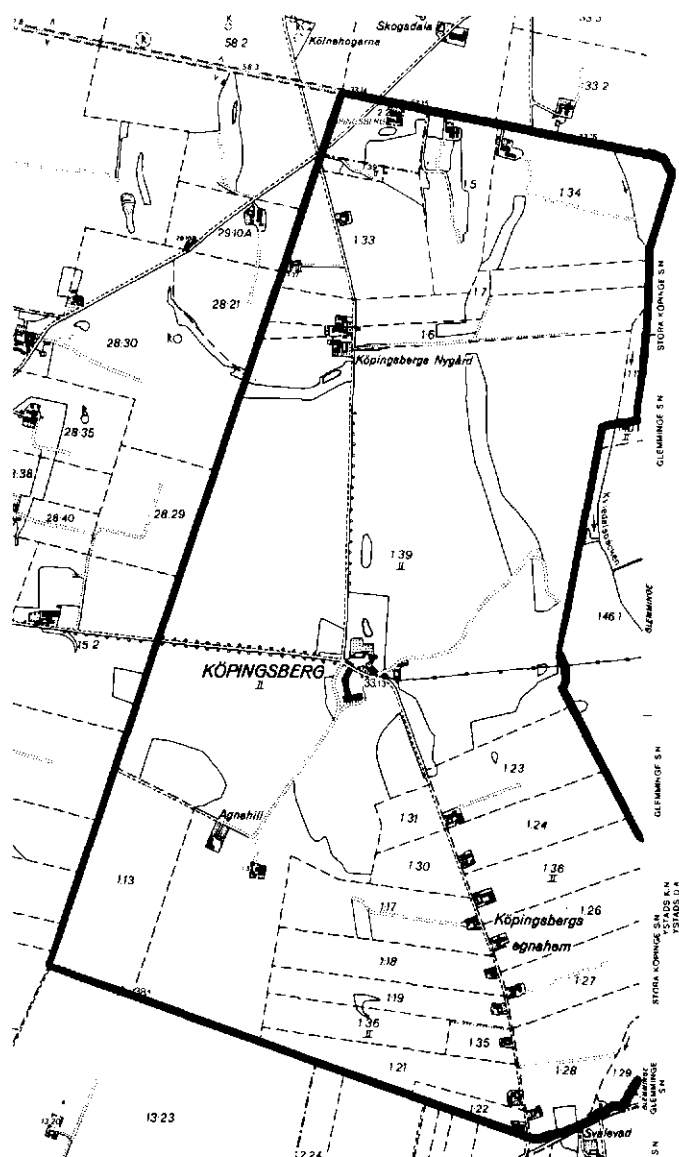

Fig. 5. Köpingsberg enligt ekonomiska kartan 1973. Skala 1:20.000

empel på den svenska egnaheimsrörelsen. Egnaheimsmaåbruk har upprättats i hela landet, och liksom lagar och regler i mycket förenar dem, finns det lika mycket i naturförutsättningar och regional ekonomisk utveckling som skiljer. Villkoren för småbrukare är naturligtvis olika på den skånska slätten och i den norr-

ländska skogsbygden.

Kanske kan egnaheimsbruket karaktäriseras som en underklassens möjlighet till ett friare och självständigare liv. Dock på överhetens villkor: de första trevarna om låncunderstödd småbruksverksamhet motiverades av myndigheternas önskan att påskynda koloniseringen av Norrland;

skulle lantarbetaren få bli självägande småbrukare var det för att han inte skulle lockas till socialisternas skara; i jordbruksbygd blev statarsystemet allt mer ineffektivt (och fördömt!) och ansågs bättre ersatt med en i närheten bosatt potentiell arbetsstyrka, även brukspatroner hade liknande motiv för sitt stöd till verksamheten; när emigrationsvågen åter växte efter sekelskiftet oroades nationen – kanske skulle egnahemslån kunna hålla människor kvar; i Norrland »där skogsarbetaren var jordbrukare och jordbrukare skogsarbetare»⁴ skapade småbrukarsbildningen under trettioalet det då för skogsbolagen så nödvändiga halvproletariatet. Och om skogsarbetaren eller stataren väl lyckades kvalificera sig till ett egnahemslån, mötte inte sällan en bister tid under avbetalningarnas ok.

Noter

¹ Artikeln bygger på en uppsats utarbetad vid Kulturgeografiska institutionen vid Lunds universitet, se Germundsson 1984.

Centrala texter angående egnahemsrörelsens bakgrund och utveckling för både uppsats och artikel har varit Gellerman 1958, Guteland m.fl. 1981, Hellström 1976 och Seyler 1983.

Påpekas kan också, att den som vill ha en fin skönlitterär skildring av egnahemsbildandets vedermodor kan läsa Ivar Lo-Johanssons självbiografiska bok *Analfabeten*.

² De exempel på egnahemsbildning som nämns i denna artikel ligger alla inom gränserna för Ljunits

Det är med andra ord ett mångskiftande och betydelsefullt stycke svensk historia som är förknippat med våra egnahemsområden. Människor har påverkat, förändrat och förändrats, liksom kulturlandskapet. I Gussnava och Köpingsberg har odlingslandskapet skiftat karaktär i ett flertal led under de senaste sextio åren. Storgårdsdrift har blivit egnahemsbruk, som avvecklats och sammanlagts, och modern odlingsteknik har trätt i stället.

Kvar längs vägarna i landskapet finns emellertid egnahemsbyggnaderna med sina trädgårdar, och de sätter en omisskännlig prägel på trakten. Förhoppningsvis börjar tiden nu ha hunnit så långt att dem det berör i kommuner och län uppmärksammar »sina» kolonier av jordbruksegnahem. De är väl värda att minnesvärda.

och Herrestads härader i södra Skåne. Anledningen härtill är att häraderna tillsammans med staden Ystad utgör det gemensamma undersökningsområdet för det tvärvetenskapliga projektet »Kulturlandskapet under 6000 år» vid Lunds universitet. Det är delvis inom ramen för detta projekt de egnahemmen studerats. För en presentation av projektet, se *The Cultural Landscape During 6000 Years* (1983).

³ Riksdagen 1928: FK prot. 33, s. 83. Citerat i Hellström 1976, s. 120.

⁴ Seyler 1983, s. 130.

Referenser

- The Cultural Landscape During 6000 Years*. Report from the project Dec. 1983. Stencil. Lunds universitet 1983. (Via Växtekologiska inst.)
- Gellerman, O. (1958): *Staten och jordbruket 1876–1918*. Stockholm.
- Germundsson, T. (1984): *Egnahem som småbruk. En redogörelse för egnahemsrörelsens uppkomst, utbredning och omfattning, med exempel från södra Skåne*. Seminaricuppsats. Institutio-

- nen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Lunds universitet.
- Guteland m.fl. (1981): *Ett folks biografi*. Stockholm.
- Hellström, G. (1976): *Jordbrukspolitiken i industrisamhället*. Stockholm.
- Lo-Johansson, I. (1951): *Analfabeten*. Stockholm.
- Seyler, H. (1983): *Hur bonden blev lönearbetare*. Lund.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen är utgivare av **ALE. Historisk tidskrift för Skåneland**, som utkommer med fyra häften årligen. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Brev och manus till redaktionen adresseras till fil. dr Sten Skansjö, Historiska institutionen, Magle Lilla Kyrkogata 9 A, 223 51 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften, 40 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Adress till föreningens skattmästare, Allan Persson: Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos föreningens sekreterare, arkivarie Anders Persson, Landsarkivet i Lund, Box 2016, 220 02 Lund eller hos skattmästaren.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., museichef Torkel Eriksson, Helsingborg, v.ordf., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, sekr., professor Lars Larsson, V. Nöbelöv, v.sekr., fil. kand. Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, professor Erik Cinthio, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, överstelöjtn. Sven Hedin, Ystad, fil. lic. Lars-Göran Kindström, Helsingborg, museichef Anders W. Mårtensson, Lund, professor Birgitta Odén, Lund, länsmuseum Bengt-Arne Person, Varberg, professor Göran Rystad, Lund, fil. dr Sten Skansjö, Lund, landsarkivarie Anna-Christina Ulfsparré-Meurling, Lund, läroverksadjunkt Curt Widenborg, Ronneby, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

